

Andrejs Judins

***Izlīgums
Latvijas
krimināltiesībās***

Andrejs Judins

***Izligums
Latvijas
krimināltiesībās***

2005

UDK 343.2/.7
Ju 170

SABIEDRISKĀS POLITIKAS CENTRS *PROVIDUS*

VALSTS PROBĀCIJAS DIENESTS *VALSTS
PROBĀCIJAS
DIENESTS*

Pētījums sagatavots ar Valsts probācijas dienesta finansiālu atbalstu

Par faktu precizitāti atbild autors

Izdevums latviešu valodā ir pieejams internetā: www.politika.lv

Īpašs paldies par informācijas vākšanu un materiālu analīzes veikšanu
Mārcim Pelcim un Iljam Gutkinam

Mākslinieks Kristians Šics

Redaktore Ieva Janaite

© Andrejs Judins, teksts, 2005

© Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, Valsts probācijas dienests, 2005

© Vāka mākslinieciskais noformējums "Lamatas un slazdi", 2004

© Mākslinieciskais iekārtojums "Nordik", 2005

ISBN 9984-751-73-2

Kopsavilkums

Latvijas krimināltiesības raksturo kriminālsodu kā noziedzīga nodarījuma negatīvās krimināltiesiskās sekas – normatīvajos aktos paredzēto represiju attiecībā pret likumpārkāpēju. Tomēr svarīgi ievērot, ka ikviens noziedzīgs nodarījums ir ne vien pamats kriminālajai izmeklēšanai un vainīgo personu notiesāšanai, bet arī konflikts, kurš jāatrisina.

Attīstot pastāvošo krimināltiesību sistēmu, jāpievērš uzmanība alternatīviem risinājumiem, kas varētu pasargāt sabiedrību no noziedzīgiem nodarījumiem. Pēdējos gados tiesību aktos izdarīti vairāki grozījumi, kas vērsti uz Latvijas kriminālprocesa humanizāciju, efektivitātes paaugstināšanu un vienkāršošanu. Turpinot krimināltiesību reformu, ir lietderīgi izmantot citu valstu pieredzi un iedzīvināt Latvijas kriminālprocesā atjaunojošā taisnīguma principus; tas saprotams kā process, kura gaitā likumpārkāpējs, cietušais un citas ieinteresētās puses vienojas, kā likvidēt nozieguma sekas.

Iedzīvinot atjaunojošā taisnīguma idejas, rietumvalstu krimināltiesību jomā aktīvi un sekmīgi tiek praktizēta mediācija. Ar to saprot procesu, kura gaitā upuris un likumpārkāpējs tieši un netieši sazinās savā starpā ar trešās neieinteresētas puses – vidutāja – palīdzību. Mediācijas process stimulē komunikāciju, proti, puses ir tieši iesaistītas konflikta risināšanā, tām ir aktīva, nevis pasīva vērotāju loma. Trešās neieinteresētās puses – vidutāja piedalīšanās ir svarīgs priekšnoteikums, lai cietušā un likumpārkāpēja pārrunu process noritētu veiksmīgi. Ja mediācijas gaitā likumpārkāpējam izdodas izlīgt ar cietušo, šis fakts var būt par iemeslu personas atbildības mīkstināšanai, vieglāka soda piespriešanai un pat atbrīvošanai no kriminālatbildības. Tomēr, līdztekus krimināltiesiskām sekām, mierizlīgumam ir nozīmīgs sociāls rezultāts, proti, izlīgšana nozīmē, ka konflikts, kuru radījusi likuma pārkāpšana, ir atrisināts un persona, kurai tika nodarīts kaitējums, ir saņēmusi morālu un/vai materiālu kompensāciju.

Latvijas krimināltiesību jomā mediācija formāli netiek paredzēta un līdz ar to arī ne-notiek. Tomēr pēdējos gados pieņemtie normatīvie akti, kā arī sagatavotie likumprojekti norāda uz atsevišķu mediācijas elementu pastāvēšanu Latvijas krimināltiesībās, proti, kopš 1999. gada Latvijas krimināltiesības pazīst izlīgumu starp cietušo un likumpārkāpēju, kas ir pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības; kopš 2004. gada Valsts probācijas dienesta likumā ir definēts izlīgums ar starpnieku; izlīguma tiesību institūts ir definēts arī Kriminālprocesa likumprojektā.

Pētījumā gaitā analizēta izlīguma piemērošana Latvijas Kriminālprocesā – iegūti un analizēti statistikas dati no IeM Informācijas centra, Valsts policijas GKRP (Galvenās kriminālpolīcijas pārvaldes), Pirmstiesas izmeklēšanas pārvaldes, rajonu policijas pārvaldēm un

LR Ģenerālprokuratūras, kā arī analizēti to krimināllietu materiāli, kuras izbeigtas sakarā ar izlīgumu starp cietušo un personu.

Lai noskaidrotu krimināllietu virzītāju viedokļus par mediāciju un tās piemērošanas perspektīvu Latvijas Kriminālprocesā, tika organizēta prokuroru un policijas pārvalžu pirmstiesas izmeklēšanas nodaļu darbinieku aptauja.

Pētījuma rezultātā ir formulēti priekšlikumi un rekomendācijas, kuru īstenošana varētu palīdzēt mediācijas ieviešanai Latvijas Kriminālprocesā.

Saturs

Kopsavilkums	5
Atjaunojošā taisnīguma un mediācijas būtība krimināltiesībās	9
Atjaunojošā taisnīguma būtība	9
EP rekomendācija "Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu"	12
EP rekomendācija "Par mediāciju krimināllietās"	13
Izlīgums Latvijas Kriminālprocesā	15
Mediācijas procesa dalībnieki	17
Mediācijas ilgums	17
Mediācijas tiesiskās sekas	18
Vidutājs	19
Vidutāja vecums	20
Vidutāja izglītība un kvalifikācija	20
Vidutāja sociālais statuss	21
Vidutāja ētika	21
Vidutāja darba atalgojums	21
Citi kritēriji, kuriem jāatbilst vidutājam	22
Izlīgums Latvijas krimināltiesībās	23
Izlīguma tiesiskā reglamentācija	23
Statistikas dati par izlīguma piemērošanu Latvijas kriminālprocesā	27
Krimināllietu materiālu analīze, kuras tika izbeigtas sakarā ar izlīgumu starp cietušo un likumpārkāpēju	36
LR IeM Informācijas centra arhīvā esošo krimināllietu materiālu analīze	36
Rīgas autotransporta prokuratūrā esošo krimināllietu materiālu analīze	41
Prokuroru/izziņas izdarītāju aptauja par izlīgumu ar starpnieku	43
Priekšlikumi un rekomendācijas	49
1. pielikums. Paziņojums par izlīgumu	53
2. pielikums. Apsūdzētā un cietušā izlīgums krimināllietā Nr.1520031103	54
3. pielikums. Grozījumu projekts par izmaiņām normatīvajos aktos	55
4. pielikums. Izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju Kanādā	56
5. pielikums. Priekšlikumi par izlīguma tiesību institūta formulējumu jaunajā Kriminālprocesa likumā	58
Literatūra	59

Saisinājumu saraksts

GKrPP	– Galvenā Kriminālpolicijas pārvalde
IeM	– Iekšlietu ministrija
IeM IC	– Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs
KK	– Kriminālkodekss
KL	– Krimināllikums
KP likumprojekts	– Kriminālprocesa likumprojekts
PP	– policijas pārvalde
PRPP	– pilsētas un rajona policijas pārvalde
RPP	– rajona policijas pārvalde
ULSP	– upura un likumpārkāpēja samierināšanas programma

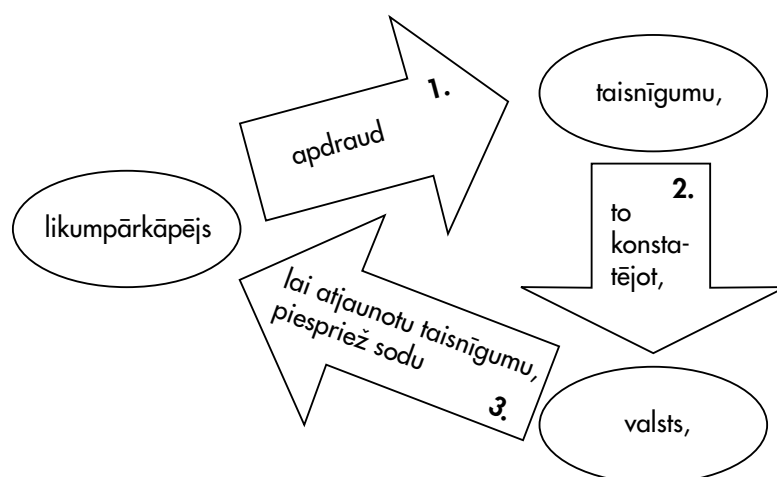
Atjaunojošā taisnīguma un mediācijas būtība krimināltiesībās

Atjaunojošā taisnīguma būtība

Atbilstoši tradicionālajām krimināltiesībām par noziedzīgu nodarījumu personai ir jāpiespriež kriminālsods, kuru izciešot tā atmaksā par likuma neievērošanu. Nenoliedzot krimināltiesību normu preventīvo nozīmi, tomēr jāatzīst, ka pastāvošā krimināltiesību sistēma nevar efektīvi nodrošināt sabiedrības aizsardzību pret kaitīgiem nodarījumiem. Vairāki likumpārkāpēji pēc kriminālsoda izciešanas un pat soda izciešanas laikā veic jaunus noziedzīgus nodarījumus. Valsts vārdā īstenotā represija bieži vien attālina jaunus noziedzīgus nodarījumus, tomēr nepietiekami efektīvi ietekmē cilvēkus, lai mainītu viņu attieksmi pret sabiedrību un tiesiskām prasībām.

Vairāki likumpārkāpēji kriminālsodišanu uztver kā likumsakarīgu viņu dzīves posmu. Cikls "noziedzīgs nodarījums – tiesa – sods – noziedzīgs nodarījums" īstenojams vairākkārt, un persona nevar vai negrib no tā izrauties. Rezultātā no kriminālās represijas cieš pats likumpārkāpējs, tas rada kaitējumu sabiedrībai un atsevišķiem cilvēkiem, kuri kļūst par noziedzīgu nodarījumu upuriem.

Bieži kriminālsods tiek raksturots kā noziedzīga nodarījuma negatīvās krimināltiesiskās sekas – normatīvajos aktos paredzētā represija attiecībā pret likumpārkāpēju. Tiek uzskatīts, ka kriminālsoda piespriešana un izciešana atjauno taisnīgumu, ko apdraudējis noziedzīgs nodarījums, proti:

Tomēr, raugoties uz situāciju no cita redzespunkta, jāatzīst, ka tā nav tik idilliska. Ar noziedzīgu nodarījumu pirmām kārtām ir nodarīts nozīmīgs kaitējums kādas personas interesēm. Pēc tam, noskaidrojot apstākļus un notiesājot vainīgo, valsts ierobežo pārkāpēja intereses un tiesības, tādējādi mēģinot viņu labot un atturēt no jaunu likumpārkāpumu izdarīšanas. Neraugoties uz šiem pasākumiem, ap 40% notiesāto izdara jaunus noziedzīgus nodarījumus. Turklāt svarīgi ievērot, ka faktiskais noziedzīgu nodarījumu recidīva līmenis ir vēl augstāks, jo oficiālā statistika atspoguļo krimināltiesisko recidīvu, bet, ja persona izdara jaunu noziedzīgu nodarījumu pēc sodāmības noņemšanas vai dzēšanas, noziedzīgu nodarījumu atkārtotība un krimināltiesiskais recidīvs neveidojas. Turklāt jāņem vērā, ka ne visi noziedzīgi nodarījumi tiek reģistrēti, bet no reģistrētajiem kriminālnodarījumiem atklāj mazāk par pusi.

Latvijas un vairāku citu valstu noziedzības apkarošanas problēma ir saistīta ar sabiedrības attieksmi pret noziedzīgu nodarījumu izdarītājiem. Lielākā sabiedrības daļa uztver likumpārkāpējus kā citādas, atšķirīgas būtnes, kuras jāizolē un kurām jālabojas cietumā. Priekšstats, ka likumpārkāpējs ir jāizstumj no sabiedrības, iesakņojies cilvēku apziņā. Tomēr jāsaprot, – kamēr sabiedrība uzskatīs, ka noziedzniekiem nav vietas sabiedrībā, ka noziedznieks ir policijas–prokuratūras–tiesas–cietuma “klients”, efektīva noziedzības apkarošana un likumpārkāpumu skaita samazināšana nenotiks.

SABIEDRĪBA NEDRĪKST BŪT VIENALDZĪGA PRET LIKUMPĀRKĀPĒJIEM.

CĪŅA AR NOZIEDZĪBU NAV TIKAI SPECIĀLO INSTITŪCIJU (POLICIJAS, PROKURATŪRAS, TIESAS, CIETUMU) UZDEVUMS, TAJĀ IR JĀIESAISTA ARĪ SABIEDRĪBA.

PALĪDZOT BIJUŠAJIEM LIKUMPĀRKĀPĒJIEM, SABIEDRĪBA PASARGĀ SEVI NO JAUNIEM NOZIEDZĪGIEM NODARĪJUMIEM.

Attīstot pastāvošo krimināltiesību sistēmu, jāpievērš uzmanība alternatīviem risinājumiem, kas varētu pasargāt sabiedrību no noziedzīgiem nodarījumiem. Pēdējos gados tiesību aktos izdarīti vairāki grozījumi, kas vērsti uz Latvijas kriminālprocesa humanizāciju, efektivitātes paaugstināšanu un vienkāršošanu. Turpinot krimināltiesību reformu, lietderīgi izmantot citu valstu pieredzi un iedzīvināt Latvijas kriminālprocesā ATJAUNOJOSĀ TAISNĪGUMA¹ principus.

Ikviens noziedzīgs nodarījums ir ne vien pamats kriminālajai izmeklēšanai un vainīgo personu notiesāšanai, bet arī konflikts, kurš jāatrisina. Tajā iesaistīti likumpārkāpējs un cietušais. Mūsu krimināltiesību sistēma, veicot kriminālizmeklēšanu un kriminālvajāšanu, galvenokārt fokusējas uz aizdomās turēto/apsūdzēto personu, bet noziedzīga nodarījuma upurim pārsvarā ir pasīva loma. Cietušais sniedz paskaidrojumus, liecina par notikušo un gaida, kad tiesa valsts vārdā atzīs pārkāpēju par vainīgu un piemēros sodu, kā arī apmierinās lietā pieteikto civilprasību. Ļoti bieži tiesas process un vainīgā notiesāšana nenes cietušajam gandarījumu. Cietušais nejūt, ka likumpārkāpējs no sirds nožēlo izdarīto, bieži, neraugoties uz tiesas spriedumu, nav iespējams no notiesātā piedzīt kompensāciju par nodarīto kaitējumu; piespriestais sods neliekas adekvāts pastrādātājam noziedzīgajam nodarījumam.

Atjaunojošais taisnīgums ir process, kura gaitā likumpārkāpējs, cietušais un citas ieinteresētās puses vienojas, kā likvidēt nozieguma sekas.

Atjaunojošā taisnīguma programmas piedāvā likumpārkāpējam, cietušajam un sabiedrībai piedalīties nozieguma seku likvidācijā. Šie cilvēki kļūst par galvenajiem kriminālprocesa dalībniekiem, turklāt valsts un likuma pārstāvji darbojas kā sasaistošais posms sistēmā, kas virzīta uz to, lai pārkāpējs apzinātos savu vainu, atlīdzinātu zaudējumus

¹ Restorative Justice (angļu val.)

cietušajam un lai cietušais, pārkāpējs un sabiedrība aktīvi līdzdarbotos samierināšanās procesā. Visu pušu iesaistīšana atjaunošanas procesā ir pamats atjaunojoša rezultāta, zaudējumu atlīdzināšanas un samierināšanas sasniegšanai.

Starp atjaunojošo taisnīgumu un mūsdienu krimināltiesībām pastāv virkne būtisku atšķirību.

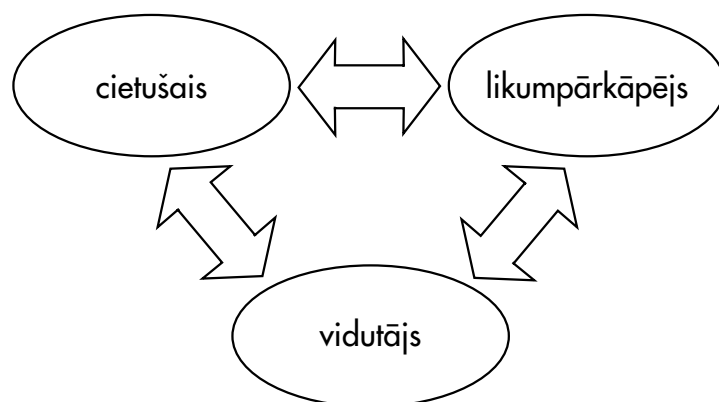
Pirmkārt, atjaunojošais taisnīgums uztver noziegumu ne tikai kā likumpārkāpumu, bet kā likumpārkāpēja nodarītu kaitējumu cietušajam, sabiedrībai un sev pašam.

Otrkārt, tas iesaista atjaunojošajā darbā vairāk ieinteresēto pušu, nevis galveno lomu atvēl valstij un likumpārkāpējam.

Tradicionālajām mūsdienu krimināltiesībām ir tendence atsavināt pušu konfliktu un uzticēt tā risināšanu profesionāliem juristiem. Savukārt ar atjaunojošo taisnīgumu konflikti nepastarpināti nonāk atpakaļ pie ieinteresētajām pusēm, tas paredz aktīvu cietušā un sabiedrības līdzdalību konflikta risināšanā. Citādi arī tiek izprasts atjaunojošā taisnīguma rezultāts – tā veiksmes kritērijs ir konflikta radīto seku likvidācija, nodarītā kaitējuma atlīdzināšana un pušu samierināšanās, nevis kriminālās represijas bargums.

Iedzīvinot atjaunojošā taisnīguma idejas, rietumvalstu krimināltiesību jomā aktīvi un sekmiņgi tiek praktizēta mediācija. Ar to saprot procesu, kura gaitā upuris un likumpārkāpējs tieši un netieši sazinās savā starpā ar trešās neieinteresētas puses – vidutāja – palīdzību. Mediācijas process dod upurim iespēju paust savu attieksmi pret izdarīto un formulēt priekšlikumus, kuru izpilde palīdzētu viņam samierināties ar likumpārkāpēju, savukārt likumpārkāpējam ir iespēja akceptēt izvirzītās prasības, piedāvāt un apspriest ar cietušo citas konflikta risināšanas iespējas, vienoties par nodarītā kaitējuma novēršanu.

Izlīgšanas procedūra ir vērsta uz to, lai personas vienotos par seku novēršanu, kuras radušās ar noziedzīgo nodarījumu, un nav būtiski, vai šī vienošanās ietver materiāla vai morāla rakstura kompensācijas. Galvenais ir tas, ka viena no pusēm atzīst savu vainu vai, kaut gan neatzīst vainu, piekrīt nozieguma faktam², un abas puses ir gatavas vienoties par konflikta noregulēšanu.

² Acīmredzot diskutabls ir jautājums, vai aizdomās turētais, neatzīstot savu vainu, bet atzīstot nozieguma faktu un piedaloties mediācijas procesā, faktiski tomēr nepasludina sevi par vainīgu noziedzīgā nodarījumā. Teorijā par to nav vienotības. Tomēr Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R (99) 19 skaidri definē, ka mediācijai jābalstās uz to, ka abas puses atzīst lietas pamatfaktus, bet piedalīšanos mediācijas procesā turpmākajā tiesas gaitā nevar izmantot kā pierādījumu vainas atzīšanai.

Pirmā upura un likumpārkāpēja samierināšanas programma (ULSP) sākās kā eksperiments Kitčenerā, Ontario štatā Kanādā, 20. gadsimta 70. gadu sākumā, kad probācijas dienesta darbiniekam izdevās pārliecināt tiesu, ka diviem jauniešiem, kas notiesāti par vandālismu, būtu jāsatiekas ar viņu pastrādātā noziedzīgā nodarījuma upuriem. Pēc tikšanas tiesnesis lika jauniešiem samaksāt upuriem restitūciju – kā nosacītas atbrīvošanas nosacījumu. Tādā veidā ULSP sākās kā uz probāciju balstīta alternatīva pēc soda piespriešanas.³ Šis eksperiments izvērtās organizētā upura un likumpārkāpēja samierināšanas programmā, kuru finansēja baznīca, valdība un dažādas sabiedrības grupas. Pēc dažādām Kanādas iniciatīvām, pirmā programma startēja 1978. gadā ASV, Indiānas štatā, un pēc tam izplatījās visā ASV un Eiropā. Ir aprēķināts, ka 400 ULSP programmas darbojas ASV, līdzīgi dati ir sastopami arī Eiropā.⁴

Mediācijas process stimulē komunikāciju, proti, puses ir tieši iesaistītas, tām ir aktīva, nevis pasīva – vērotāju loma. Mediācijas process piedāvā cietušajam iespēju izteikt savas prasības/pretenzijas un gūt ne tikai materiālu, bet arī morālu gandarījumu, kas ir tikpat svarīgi.

Likumpārkāpējs mediācijas procesā uzņemas atbildību par notikušo. Šī prasība veido praktisku un nepieciešamu pamatu divu pušu iesaistīšanai. Trešās, neieinteresētās puses – vidutāja – piedalīšanās ir svarīgs priekšnoteikums, lai cietušā un likumpārkāpēja pārrunas noritētu veiksmīgi.

Ja mediācijas procesā likumpārkāpējam izdodas izlīgt ar cietušo, šis fakts var būt par iemeslu personas atbildības mīkstināšanai, vieglākā soda piespriešanai un pat atbrīvošanai no kriminālatbildības. Tomēr līdztekus krimināltiesiskām sekām mierizlīgums ir nozīmīgs sociāls rezultāts, proti, izlīgšana nozīmē, ka konflikts, kuru radījusi likuma pārkāpšana, ir atrisināts un persona, kurai tika nodarīts kaitējums, saņēmusi morālu un/vai materiālu kompensāciju.

Mediācijas uzsākšana, protams, negarantē pozitīvu rezultātu un samierināšanos. Ja procesa gaitā neizdodas panākt izlīgumu, lieta nonāk atpakaļ pie procesa virzītāja un tiek atjaunota lietvedība. Tomēr arī šajā gadījumā nav pamata uzskatīt, ka mediācija bijusi absolūti bezjēdzīga. Personu tikšanas un sarunas jebkurā gadījumā ietekmē likumpārkāpēju. Redzot cietušo citādā situācijā, kā arī dzirdot viņa teikto, likumpārkāpējs ir spiests apdomāt savu rīcību. Tas nenozīmē, ka cilvēks pēc izlīguma mainīsies, tomēr palielinās varbūtība, ka persona nākotnē neizdarīs jaunus noziedzīgus nodarījumus.

EP rekomendācija “Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu”

1987. gada 17. septembrī Eiropas Padomes Ministru komiteja ir apstiprinājusi rekomendāciju Nr. R (87)18 “Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu”.⁵ Kaut gan rekomendācija tika izstrādāta un pieņemta, pirmām kārtām domājot par kriminālās justīcijas darbības paātrināšanu un vienkāršošanu, tajā nostiprinātās normas atbilst arī atjaunojošā taisnīguma idejai. Eiropas Padomes Ministru komiteja aicina dalībvalstis, tajā skaitā Latviju, pārskatīt likumus attiecībā uz ārpustiesas izlīgumiem, lai ļautu krimināllietās

³ Sk. Bright, C. *Victim-Offender Mediation*. http://www.restorativejustice.org/rj3/Introduction-Definition/Tutorial/Victim_offender_mediation.htm

⁴ Sk. Bright, C. *Victim-Offender Mediation*. http://www.restorativejustice.org/rj3/Introduction-Definition/Tutorial/Victim_offender_mediation.htm

⁵ Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice. <https://wcm.coe.int/ViewDoc.jsp?id=704801&Lang=en> Tulkojums latviešu valodā [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm)

kompetentai iestādei un citām iestādēm, kas šajā stadijā iesaistās lietā, veicināt ārpustiesas izlīguma iespēju, it īpaši attiecībā uz maznozīmīgiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Rekomendācija paredz, ka varas iestādēm jāprecizē apstākļi, kādos tās var izmantot ārpustiesas izlīgumu, jānosaka vadlīnijas un jāizveido par ārpustiesas izlīgumu maksājamo naudas summu tabulas, lai pēc iespējas nodrošinātu principa par vienlīdzību ievērošanu likuma priekšā. Lai to sasniegtu, ieteicams šo apstākļu sarakstu, vadlīnijas un maksājamo summu tabulas publicēt.

Aizdomās turētajam, kurš nevēlas pieņemt priekšlikumu par ārpustiesas izlīgumu, vienmēr vajadzētu būt pilnīgām tiesībām ignorēt vai noraidīt šādu piedāvājumu. Ja aizdomās turētais pieņem ārpustiesas izlīgumu un izpilda tā nosacījumus, atteikšanās no tiesībām veikt tiesvedību kļūst neatsaucama.

Varas iestādēm vajadzētu publicēt ikgadējus pārskatus par to, kā tās īstenojušas ārpustiesas izlīguma tiesības, tomēr neatklājot aizdomās turēto personības. Rekomendācija iesaka arī normatīvajos aktos paredzēt, ka varas iestādes ārpustiesas izlīguma ietvaros drīkst noteikt likumpārkāpējam šādus pienākumus:

- samaksāt valstij, sabiedriskai vai labdarības organizācijai noteikto naudas summu;
- veikt noziedzīgā ceļā iegūto mantu un tiesību restitūciju;
- kompensēt cietušajam ar noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu vai nu pirms izlīguma, vai kā izlīgšanas sastāvdaļu.

EP rekomendācija “Par mediāciju krimināllietās”

1999. gada 15. septembrī Eiropas Padomes Ministru komiteja pieņēma rekomendāciju Nr. R (99) 19 “Par mediāciju krimināllietās”⁶, kas ietver mediācijas izmantošanas kriminālprocesā vadlīnijas.

Rekomendācija attiecas uz jebkuru procesu, kas ļauj cietušajam un likumpārkāpējam, ja viņi pēc brīvas gribas tam piekrīt, aktīvi piedalīties ar noziedzīgu nodarījumu saistītu jautājumu risināšanā, izmantojot neitrālas trešās puses – vidutāja – starpniecību.

Rekomendācija definē pamatprincipus, kuri valstīm jāņem vērā, iniciējot mediāciju jeb izlīgumu ar starpnieka palīdzību – kriminālprocesa ietvaros. Rekomendācija paredz, ka nacionālajai likumdošanai jāveicina mediācija krimināllietās, jābūt izstrādātām vadlīnijām, kas nosaka mediācijas izmantošanu. Vadlīnijās jāparedz kārtība, kādā lietas tiek nodotas mediācijas dienestam, kā arī rīcība ar tām pēc mediācijas.

Rekomendācijā ir definēti šādi mediācijas pamatprincipi:

- mediācijas dienestam ir autonoma vieta kriminālās justīcijas sistēmā;
- mediācijai krimināllietās ir jābūt visiem pieejamai;
- mediācijai krimināllietās ir jābūt pieejamai visās kriminālprocesa stadijās;

⁶ Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Mediation In Penal Matters. <https://wcm.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059&Lang=en> Tulkojums latviešu valodā – [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(99\)19.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(99)19.htm)

- lēmums par krimināllietas nodošanu mediācijai, kā arī mediācijas procesa izvērtējums, jāatstāj krimināljustīcijas institūciju ziņā;
- mediācija ir iespējama tikai tad, ja puses – cietušais un likumpārkāpējs – tam piekrīt pēc brīvas gribas un paustā piekrišana nav tikusi atsaukta;
- mediācijas procesa dalībnieki jebkurā brīdī var atteikties no tās turpināšanas;
- pirms puses dod piekrišanu mediācijai, tās pilnībā jāinformē par viņu tiesībām, mediācijas procesa raksturu un iespējamām viņu lēmuma sekām;
- mediācija var notikt, ja abas puses atzīst lietas pamatfaktus, respektīvi, nepastāv principiālas domstarpības par objektīvām pazīmēm attiecībā uz notikušo;
- piedalīšanos mediācijas procesā nevar izmantot kā pierādījumu par vainas atzīšanu turpmākajā tiesas procesa gaitā.⁷ Izlīguma sarunas ir konfidenciālas un drīkst turpmāk tikt izmantotas vienīgi ar pušu piekrišanu;
- atbrīvošanai uz ārpustiesas izlīguma pamata ir jābūt tādām pašām statusam kā tiesu lēmumiem vai spriedumiem, un tai jāizslēdz vajāšana par tiem pašiem faktiem (*ne bis in idem*);
- ja lieta tiek nodota atpakaļ krimināljustīcijas institūcijām bez izlīguma vai tādēļ, ka izlīgumu nav bijis iespējams īstenot, nekavējoties jāpieņem lēmums par turpmāko rīcību;
- ir nepieciešamas regulāras krimināljustīcijas institūciju un mediācijas dienestu konsultācijas, kas veicina savstarpēju sapratni.

Saistībā ar mediācijas procedūru Eiropas Padomes Ministru komiteja iesaka:

- pirms mediācijas procesa sākuma kompetentai krimināljustīcijas institūcijai jāsniedz starpniekam informācija par visiem ar lietu saistītajiem faktiem un nepieciešamie dokumenti;
- mediācijai jānotiek aiz slēgtām durvīm;
- neraugoties uz konfidencialitātes principu, starpniekam jāsniedz attiecīgajām institūcijām vai iesaistītajām personām jebkura informācija par nopietnu noziegumu draudiem, kas varētu nākt gaismā mediācijas procesa gaitā;
- mediācijā ir jāpieņem galvenās procesuālās garantijas, īpaši pušu tiesības uz juridisko palīdzību un, ja nepieciešams, uz tulkā pakalpojumiem. Nepilngadīgajiem jāparedz arī tiesības uz vecāku palīdzību;
- pirms lieta tiek nodota mediācijai, jāņem vērā acīmredzamās atšķirības pušu vecumā, briedumā vai intelektuālajās spējās;
- speciālās normas un tiesiskās garantijas, kas regulē nepilngadīgo piedalīšanos tiesas procesā, attiecināmas arī uz mediācijas procedūru krimināllietās;
- mediācija jāveic efektīvi, tomēr tādā tempā, kas pusēm pieņemams;
- izlīgums jāpanāk, abām pusēm brīvprātīgi vienojoties. Tajā ir jāiekļauj tikai saprātīgi un samērīgi pienākumi;
- starpnieka pienākums ir ziņot krimināljustīcijas institūcijām par veiktajiem pasākumiem un mediācijas procesa iznākumu. Starpnieka ziņojums nedrīkst atklāt mediācijas sarunu saturu, kā arī komentēt pušu uzvedību mediācijas procesa laikā.

⁷ Sk. 2. pielikumu. Apsūdzētā un cietušā izlīgums krimināllietā Nr.1520031103.

Izlīgums Latvijas Kriminālprocesā

Latvijas krimināltiesību jomā mediācija formāli nav paredzēta un līdz ar to arī nenotiek. Tomēr pēdējos gados pieņemtie normatīvie akti, kā arī sagatavotie likumprojekti, norāda uz atsevišķiem mediācijas elementiem Latvijas krimināltiesībās, proti:

- kopš 1999. gada Latvijas krimināltiesībās ieviests izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju, kas ir pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības;
- kopš 2004. gada Valsts probācijas dienesta likumā ir definēts izlīgums ar starpnieka palīdzību;
- izlīguma tiesību institūts ir definēts arī Kriminālprocesa likumprojektā.

Tādējādi mediācijas institūts mūsu tiesību sistēmai nav svešs. Valsts probācijas dienesta likuma (spēkā no 2004. gada 1. janvāra,) 13. pantā noteikts, ka Valsts probācijas dienests nodrošina iespēju cietušajam un probācijas klientam brīvprātīgi iesaistīties izlīguma procesā ar starpnieka palīdzību. Šā likuma 1. pants skaidro **izlīguma ar starpnieka palīdzību** jēdzienu kā pārrunu procesu, kurā piedalās cietušais un probācijas klients un kurā izmanto starpnieka palīdzību, lai novērstu noziedzīga nodarījuma sekas un panāktu cietušā un probācijas klienta izlīgumu.

Likumā arī noteikts, ka, īstenojot izlīgumu ar starpnieka palīdzību, Valsts probācijas dienestam ir jāpilda šādas funkcijas:

- jāveic starpnieku apmācība;
- jāsniedz procesa virzītājam informācija par iespējām īstenot izlīgumu ar starpnieka palīdzību un par šā izlīguma mērķiem;
- jāīsteno izlīguma process ar starpnieka palīdzību;
- jāpaziņo procesa virzītājam par izlīguma ar starpnieka palīdzību rezultātiem;
- jāsniedz sabiedrībai, cietušajiem un probācijas klientiem informācija par iespējām īstenot izlīgumu ar starpnieka palīdzību un par šā izlīguma mērķiem.

Neraugoties uz likumā izskaidroto izlīguma ar starpnieka palīdzību būtību, tā piemērošana kriminālprocesa ietvaros nav iespējama neveiksmīgās probācijas klienta definīcijas dēļ. Likumā paredzēts, ka probācijas klients ir persona, kas izcieš sodu brīvības atņemšanas iestādē vai ir atbrīvota no brīvības atņemšanas iestādes pēc soda izciešanas un noslēgusi vienošanos ar Valsts probācijas dienestu par postpenitenciārās palīdzības saņemšanu, kā arī persona, kura nosacīti atbrīvota no kriminālatbildības, nosacīti notiesāta vai nosacīti pirms termiņa atbrīvota no pamatsoda, ja tai noteikti likumā paredzētie pienākumi. Respektīvi, burtiski interpretējot Valsts probācijas dienesta likumā noteikto, izlīgumu ar starpnieka palīdzību cietušais var slēgt ar personu, kura ar tiesas spriedumu atzīta par vainīgu noziedzīgā nodarījumā.

Mediācijas process nepārprotami var notikt pēc tam, kad persona ir notiesāta par noziedzīgu nodarījumu. Tomēr ir svarīgi, lai iespēja uzsākt izlīgšanas procesu būtu paredzēta arī pirmstiesas stadijās.

Aplūkojot citu valstu praksi mediācijas organizācijā, nav atrasta informācija, ka izlīgšana ar starpnieka palīdzību būtu pieejama tikai pēc notiesājoša sprieduma stāšanās spēkā. Tieši otrādi, to mēģina izmantot pēc iespējas agrāk, pat pirms krimināllietas ierosināšanas. Raugoties uz izlīgumu kā uz konflikta, ko radījis noziedzīgs nodarījums, neregulēšanas mehānismu, vēlams, lai pārrunas starp cietušo un likumpārkāpēju būtu pieļaujamas tūlīt pēc noziedzīgā nodarījuma.

Tieši uz to orientē topošais Kriminālprocesa likums, kura projekts tuvākajā laikā tiks izskatīts Saeimā trešajā lasījumā. Likumprojekta autori uzsvēruši, ka cietušais visās procesa stadijās un visos tā veidos varēs izlīgt ar personu, kura nodarījusi viņam kaitējumu. Jāpiebilst, ka likumprojektā nekur nav pieminēts starpnieks, kā arī nav norādītas sekas, kādas varētu būt izlīgumam krimināllietās, kuras nevar tikt izbeigtas ar izlīgumu. Kaut gan ir acīmredzams, ka izlīgšanas process var notikt gan ar starpnieka palīdzību, gan bez tā līdzdalības. Ievērojot Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendāciju Nr. R (99) 19 "Par mediāciju krimināllietās", ir svarīgi Kriminālprocesa likumā skaidri definēt, ka izlīgšanas gaitā var piedalīties starpnieks.

Valsts probācijas dienests piedāvā papildināt Kriminālprocesa likumu ar pantu "Izlīguma īstenošana", nosakot tajā, ka:

- izlīguma procesu īsteno Valsts probācijas dienesta apmācīts starpnieks;
- Valsts probācijas dienests, konstatējot iespēju veikt izlīgumu, nekavējoties par to informē procesa virzītāju.

Nav šaubu, ka mediācija nav iedomājama bez starpnieka, bet spēkā esošajā Kriminālprocesa kodeksā un topošajā Kriminālprocesa likumā nav norādes, ka izlīgšana var notikt ar starpnieka palīdzību. Tomēr nebūtu pareizi krist otrā galējībā un noteikt, ka izlīgums var tikt panākts tikai ar starpnieka piedalīšanos. Ir virkne gadījumu, kad cietušais un likumpārkāpējs var patstāvīgi, bez trešās puses līdzdalības, vienoties par samierināšanos un paziņot par to lietas virzītājam. Mediatora iesaistīšanās tādā izlīgšanas procesā, kurš faktiski jau ir pabeigts, nebūs iespējama vai būs mākslīga. Kriminālprocesa likumā ir vērts precīzi norādīt, ka Valsts probācijas dienesta apmācīts starpnieks īsteno mediāciju (izlīgumu ar starpnieka palīdzību). Tādējādi neizslēdzot iespēju izlīgt bez starpnieka palīdzības.

Ja izstrādātie priekšlikumi tiks akceptēti, nav skaidrs, kā Valsts probācijas dienests varēs konstatēt iespēju veikt izlīgumu. Neapšaubāmi, probācijas dienests var būt iniciators izlīguma procedūras uzsākšanai. Tomēr to var arī iniciēt gan cietušais, gan likumpārkāpējs, gan lietu virzītājs. Nedomāju, ka daudzi cietušie un likumpārkāpēji, vismaz pirmajos mediācijas piemērošanas gados, ies uz probācijas dienestu, lai tas ierosinātu mediācijas procedūru. Drīzāk kriminālprocesa dalībnieki par savu vēlmi uzsākt izlīgšanu informēs izziņas izdarītāju vai prokuroru, kurš savukārt varēs ziņot par to probācijas dienestam. Tāpat ir pieļaujams, ka procesa virzītājs pēc iepazīšanās ar lietas materiāliem, izvērtējis lietderīgumu konkrētajā krimināllietā piemērot mediācijas procesu, paziņo par to probācijas dienestam, kurš kā koordinējoša institūcija, izvēlas personu, kas var būt vidutājs attiecīgajā lietā. Arī Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R (99) 19 "Par mediāciju krimināllietās" noteic, ka lēmums par krimināllietas nodošanu mediācijai atstājams krimināljustīcijas institūciju ziņā. Līdz ar to ir apšaubāma nepieciešamība likumā tik viennozīmīgi definēt informācijas plūsmas virzienu starp Valsts probācijas dienestu un lietu virzītāju.

Valsts probācijas dienesta likumā ir jāizdara grozījumi, paredzot, ka par probācijas klientiem atzīstami arī cilvēki, kas tiek turēti aizdomās par noziedzīgu nodarījumu vai ir apsūdzēti tā izdarīšanā.

Jāapsver arī iespēja un lietderība par probācijas dienesta klientu atzīt personu, kurai ar noziedzīgo nodarījumu ticis nodarīts kaitējums. Mediācija nav process, kas organizēts vienīgi, lai pozitīvi ietekmētu likumpārkāpēju. Palīdzība nepieciešama arī cietušajam. Tāpēc likumā būtu pareizi atspoguļot abu izlīgšanas procesa dalībnieku statusu. Jāpiebilst, ka tāda pieeja, piemēram, pastāv Čehijas Republikā, kur par probācijas un mediācijas klientu atzīstama persona, kas pastrādājusi darbības, par kurām ir noteikta kriminālatbildība, kā arī šo noziedzīgo nodarījumu upuri.

Mediācijas procesa dalībnieki

Mediācijas procedūrā tieši iesaistītas trīs puses – likumpārkāpējs, cietušais un neitrāls vidutājs.

Eiropas Padome iesaka paredzēt nacionālajā likumdošanā iespēju mediācijā piedalīties arī tulkam, ja kaitējuma nodarītājs vai cietusi persona nevar tieši sazināties valodas neprasmes dēļ. Tomēr ir acīmredzams, ka tulkam mediācijas procesā ir gluži tehniskas funkcijas.

Eiropas Padome arī noteic, ka mediācijā ir jānodrošina galvenās procesuālās garantijas, īpaši pušu tiesības uz juridisko palīdzību. Juridiskajai palīdzībai jātiek sniegtai, lai izskaidrotu personām mediācijas būtību, personu tiesības mediācijas procesā, kā arī eventuālā izlīguma tiesiskās sekas. Tomēr tas nenozīmē, ka izlīgšanas gaitā jāiesaistās advokātam. Vairākās valstīs, kur sekmīgi tiek īstenota izlīgšana ar starpnieku, advokāta iesaistīšanos mediācijas procesā uzskata par nevēlamu, bet dažās valstīs, piemēram, Norvēģijā – to pat aizliedz. Savukārt Polijā advokāta piedalīšanās mediācijā ir atļauta ar likumu, paredzot, ka viņš var piedalīties meditācijā, bet nevar pārstāvēt savu klientu. Pēc statistikas datiem, mediācijas procesos Polijā ap 10% gadījumu viena no pusēm (pārsvārā aizdomās turētais) piesaista advokātu.⁸

Veiktie pētījumi rāda, ka advokāta līdzdalība parasti traucē sekmīgas vienošanās panākšanu. Bieži advokāti ir tendēti likt šķēršļus izlīgumam. Tāda attieksme zināmā mērā ir saistīta ar vēlmi saglabāt savu monopolstāvokli lietas virzībā, kā arī nevar ignorēt advokātu finansiālās intereses, jo tieši pastāvošais konflikts nodrošina advokātam ienākumus, savukārt samierināšanās rezultātā zūd nepieciešamība pēc jurista palīdzības.⁹

Ieviešot mediāciju Latvijas kriminālprocesā, nebūtu pareizi ierobežot cilvēku tiesības izmantot kvalificēta jurista palīdzību. Tomēr ir svarīgi precīzi definēt advokāta/jurista lomu mediācijas procesā. Viņa galvenais uzdevums var būt izlīgšanas novērošana un klientam nesaprotamo juridisko jautājumu izskaidrošana, bet jurists nedrīkst būt personas pārstāvis, proti, jāparedz, ka viņš nav tiesīgs mediācijas laikā rīkoties klienta vārdā, izvirzīt prasības un piedāvāt izlīgšanas nosacījumus.

Izpildot Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendāciju "Par mediāciju krimināllietās", likumdošanā jāparedz, ka nepilngadīgajiem mediācijas procesa dalībniekiem var sniegt palīdzību viņu vecāki, respektīvi, viņi arī fakultatīvi var piedalīties izlīgšanas procedūrā. Ņemot vērā, ka Latvijā pašlaik netiek plānota speciāla likuma izstrāde par mediāciju, nepilngadīgo bērnu vecāku tiesības piedalīties izlīgšanas procesā būtu jāatspoguļo mediācijas vadlīnijās, kuras būtu jāizstrādā Valsts probācijas dienestam.

Mediācijas ilgums

Eiropas Padome aicina, organizējot mediāciju krimināllietās, to veikt efektīvi, tomēr tādā tempā, kas ir pusēm pieņemams. Nepārprotami mediācijas procesa uzmanības centrā ir rezultāts – personu samierināšanās, nevis ātrums, kādā notiek likumpārkāpēja un cietušā pārrunas. Tomēr, domājot par kriminālprocesa paātrināšanu, nevar pieļaut nepamatoti ilgu mediācijas procedūru. Acīmredzot mediācijai jānotiek saprātīgā laikā. Piemēram,

⁸ Czarnecka-Dzialuk, B., Wojcik, D. *Victim-Offender mediation in Poland.*// Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. Leuven University Press, 2000, 319. lpp.

⁹ Groenhuijsen, M. *Victim-Offender Mediation: Legal and Procedural Safeguards. Experiments and Legislation in Some European Jurisdictions.*// Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. Leuven University Press, 2000, 77. lpp.

Norvēģijā pārrunas jāuzsāk ne vēlāk kā divu nedēļu laikā no materiālu saņemšanas dienas. Šis laiks ir nepieciešams, lai vidutājs varētu iepazīties ar lietas materiāliem un sagatavoties. Vidējais mediācijas procesa ilgums šajā valstī ir 41 diena.

Arī mūsu valstī būtu vērts noteikt mediācijas procesa termiņus, proti, definēt maksimālo laiku, kas ir vidutāja rīcībā, lai sagatavotos un sāktu izlīgšanu, kā arī maksimālo laiku, kurā ir jāpabeidz izlīgšana. Attiecīgā jautājuma nenoregulētības dēļ ir iespējams, ka atsevišķos gadījumos kriminālprocess var stipri ieilgt, savukārt mediācijas mērķis ir šo procesu saīsināt.

Lemjot par maksimālajiem mediācijas termiņiem, var pieļaut diferencētu pieeju, nosakot mediācijas termiņus atšķirīgām lietu kategorijām. Tomēr pat vissarežģītākajās lietās mediācijas procesam nevajadzētu būt garākam par diviem mēnešiem.

Mediācijas tiesiskās sekas

Pašreizējās Latvijas krimināltiesībās pastāv viendimensijas izpratne par izlīgumu, proti – izlīgums ir pamats krimināllietas izbeigšanai. Tieši šādas izlīguma uztveres dēļ likums ierobežo tā piemērošanu kriminālprocesā. Protams, tiesību akti nevienam tieši neliedz slēgt mierizlīgumu. Tomēr normatīvajos aktos tieši noteikts, ka pēc kriminālpārkāpuma izdarīšanas izlīgšana ar cietušo var būt pamats krimināllietas izbeigšanai. Par izlīgšanu pēc citu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas likumā nekas nav teikts, un tādēļ personām nav pietiekamas motivācijas izlīgt.

Tomēr acīmredzot izlīgšana starp cietušo un likumpārkāpēju var būt nozīmīga arī pēc smagāka noziedzīga nodarījuma.¹⁰ Mediācija var dot gandarījumu cietušajam, kurš redz, ka vainīgais patiešām nožēlo izdarīto. Pārrunās ir iespējams vienoties par nodarītā kaitējuma kompensācijas veidiem un kārtību. Nav noslēpums, ka likumpārkāpējiem ne vienmēr ir līdzekļi, lai samaksātu par nodarīto kaitējumu, un pat civilprasības atzīšana par pamatotu negarantē līdzekļu piedzišanu par labu cietušajam. Turpretim mediācijas laikā ir iespējams vienoties par alternatīviem nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas veidiem, piemēram, likumpārkāpējs var apņemties daļēji vai pilnīgi kompensēt kaitējumu, veicot kādus darbus cietušā labā. Tāpat cietušais un likumpārkāpējs var vienoties par kompensācijas izmaksu atlikšanu vai sadalīšanu laikā; kā kompensācija par radīto kaitējumu var tikt atzīta kādas mantas nodošana cietušajam, utt.

Pašlaik likumpārkāpējam, kas izdarījis noziegumu, trūkst motivācijas, lai meklētu izlīgšanu ar cietušo. Situācija varētu mainīties, ja normatīvajos aktos tieši tiktu paredzēts, ka izlīgums starp personu un vainīgo var notikt ne tikai pēc kriminālpārkāpuma izdarīšanas, bet arī tad, ja persona ir izdarījusi noziegumu. Gadījumos, kad izlīgums nedod pamatu personas atbrīvošanai no kriminālatbildības, izlīgšanas fakts būtu jāatzīst par sodu mīkstinošu apstākli, bet attiecībā uz likumpārkāpēju, kurš jau ir notiesāts, izlīgums jāvērtē kā fakts, kas ņemams vērā, lemjot par personas pirmstermiņa nosacītu atbrīvošanu no brīvības atņemšanas soda.

Nepārprotami uz to norāda arī spēkā esošais KL 47. pants par apstākli, kas mīkstina atbildību un ļauj atzīt likumā tieši neparedzēto, t. sk. – arī izlīgumu ar cietušo. Tomēr no prakses viedokļa labāk būtu šajā pantā tieši noteikt, ka izlīgums ir apstāklis, kas mīkstina atbildību, jo tādā gadījumā izlīgšanas fakts vienmēr tiks atspoguļots spriedumā un tieši stimulēs mediācijas piemērošanu kriminālprocesā. Piemēram, Polijā tiesa, izdarot spriedumu, ņem vērā mediācijas pozitīvos rezultātus, proti – vienošanās panākšanu, atzīstot

¹⁰ Sk. 2. pielikumu. Apsūdzētā un cietušā izlīgums krimināllietā Nr. 1520031103.

to par apstākli, kas mīkstina atbildību, jo Polijas Kriminālkodeksā 60. panta 2. § teikts, ka tiesa var piemērot ārkārtēju soda mīkstinājumu rūpīgi pamatotos gadījumos, kad pat zemākais paredzētais sods ir nesamērīgs, ja cietušais un vainīgais samierinājušies, radītais kaitējums atlīdzināts vai cietušais un vainīgais vienojušies par kaitējuma atlīdzināšanas veidu.

Vidutājs

Vai mediācija konkrētā gadījumā būs veiksmīga un likumpārkāpējam izdosies izlīgt ar cietušo, tas ir atkarīgs no dažādiem faktoriem. Vairāki no tiem saistīti ar likumpārkāpēja un cietušā personību, izdarītā noziedzīgā nodarījuma veidu, ar tā nodarīto kaitējumu u. c. faktoriem. Attiecīgie fakti atspoguļojas konkrētā lietā un izlīgšanas laikā tie jāievēro, tomēr tie nevar ietekmēt.

Līdztekus pastāv faktori, kas nav saistīti nedz ar likumpārkāpēju un cietušo, nedz ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu, bet tie tieši ietekmē mediācijas rezultātu. Rezultāts ļoti lielā mērā atkarīgs no vidutāja spējām pareizi organizēt likumpārkāpēja un cietušā pārrunas. Ņemot vērā vidutāja svarīgo lomu izlīgšanas procesā, pareizi jādefinē kritēriji, kuriem šai personai jāatbilst. Acīm redzami, ka izvirzāmās prasības var attiekties uz personas vecumu, izglītību, pieredzi un motivāciju.

Piemēram, Polijā, lai kļūtu par mediatoru, personai jāatbilst šādiem kritērijiem:

- 26 gadu vecums,
- Polijas pilsonība,
- nav bijis sodāmību,
- pietiekama dzīves pieredze,
- prasme risināt konfliktus,
- zināšanās psiholoģijā, pedagogijā, socioloģijā, resocializācijā vai tiesībās¹¹.

Čehijas Republikā, lai kļūtu par probācijas un mediācijas dienesta darbinieku, personai:

- jābūt bez sodāmībām,
- jābūt maģistra grādam kādā no sociālajām zinātnēm,
- jānokārto atestācijas eksāmens pēc pamatkursa, kura ilgums ir 12 mēneši un kurā apvienota tiesību studēšana ar probāciju un mediāciju saistītos jautājumos ar praktiskiem treniņiem komunikācijas tehnoloģijā.

Par probācijas un mediācijas dienesta palīgu var kļūt persona, kas sasniegusi 21 gada vecumu, kurai ir interese par juridisko darbu, augstākā izglītība kādā no sociālajām zinātnēm un nav sodāmību. Turklāt personai jāapgūst sešu mēnešu kursi un jānokārto eksāmens.¹²

Jāpiebilst, ka valstīs, kur mediāciju jau praktizē, ir pausti atšķirīgi viedokļi par šiem kritērijiem, tāpēc, izstrādājot nacionālos standartus, mums pašiem būs jālemj, kādas prasības, sertificējot mediatorus, jāizvirza Latvijā.

¹¹ Czarnecka-Dzialuk, B., Wojcik, D. *Victim-Offender mediation in Poland.* // Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. Leuven University Press, 2000, 313. lpp.

¹² Kalmthout, A., Roberts, J., Vinding, S. *Probation and Probation Services in the EU accession countries*, 79. lpp.

Vidutāja vecums

Vidutājam nevajadzētu būt gados jaunam cilvēkam. Īstenojot mediāciju, ir svarīgi, lai abas puses respektētu vidutāju. To vieglāk būtu panākt, ja izlīgšanas procedūras organizēšana tiktu uzticēta personai ar bagātu dzīves pieredzi. Neapsaubāmi, ka arī gados jaunam cilvēkam var būt dotības mediācijas organizēšanā, tomēr vieglāk to veikt cilvēkam, kurš sasniedzis vidējo vecumu. Neraugoties uz atsevišķas personas dotībām, tomēr ir visai riskanti uzticēt samierināšanas procedūru cilvēkam, kurš pirms pāris gadiem pabeidzis skolu. Neatkarīgi no cilvēka spējām, pirmo iespaidu par vidutāju rada viņa vecums, un tādā sensitīvā darbībā kā pārrunu organizēšana starp cietušo un likumpārkāpēju tas jau pašā sākumā var lemt mediāciju neveiksmei.

Piemēram, Polijā minimālais vecums, kuru sasniedzot persona var strādāt par vidutāju, ir 26 gadi, Norvēģijā par mediatoru nevar kļūt personas, kas jaunākas par 25 gadiem, kaut gan pēdējā laikā ir izskanējuši priekšlikumi samazināt šo vecumu līdz 18 gadiem.

Nosakot vidutāja minimālo vecumu Latvijā, vajadzētu ievērot 25 – 26 gadu robežu.

Izvērtējot vairāku konkrētu personu spējas veikt mediāciju, nepārprotami jāņem vērā gan vidutāja, gan abu pušu vecums. Jāņem vērā, ka cilvēkiem ir vieglāk sarunāties un ieklausīties, ja viņi ar vidutāju ir aptuveni vienāda vecuma vai arī vidutājs ir par viņiem gados vecāks cilvēks.

Vidutāja izglītība un kvalifikācija

Personas izglītība nav noteicošais faktors, lemjot par piemērotību vidutāja lomai. Kaut gan grūti iedomāties vidutāju – analfabētu, nav šaubu, ka par starpnieku izlīgšanas procesā var būt gan cilvēks ar augstāko izglītību, gan ar pamatzglītību.

Izglītība kādā no sociālajām zinātnēm var palīdzēt vidutājam izlīguma procedūras organizēšanā, jo viņa darbs ir tieši saistīts ar cilvēkiem, ar komunikāciju; viņam jāprot sniegt padomus, kā noteiktā situācijā labāk rīkoties, jābūt novērst konfliktus, jo tādi pārrunu laikā var rasties, utt. Tomēr attiecīgās izglītības trūkums nedrīkst būt šķērslis, lai uzsāktu mediatora darbu.

Lai strādātu par mediatoru, nav nepieciešama juridiskā izglītība. Dominē pat viedoklis, ka mediācijas procesā vidutāja uzdevumus labāk var izpildīt nespēcīlists – parasts iedzīvotājs, kuram nav speciālu juridisko zināšanu, nevis persona, kas ir strādājusi vai strādā tiesu sistēmā. Tas tiek pamatots tādējādi, ka persona, kas nav strādājusi par juristu, esot spējīga paskatīties uz problēmu objektīvāk ("īstenuma spēks")¹³, nepievēršot tik lielu uzmanību lietas juridiskajām niansēm, bet gan lietas būtībai. Šādai personai esot plašāks redzesloks, to neierobežojot ietvari, kas izveidojušies, strādājot tiesību aizsardzības sistēmā.

Piemēram, Polijā personām, kuras kaut niecīgā mērā saistītas ar tiesību sistēmu, aizliegts būt par mediatoriem, bet šis aizliegums ir spēkā tikai tad, ja persona darbojas savā amatā, bet, tiklīdz šo amatu pamet, tai paveras iespējas kļūt par mediatoru. Citās valstīs, it īpaši tajās, kur probācijas dienests ir norobežots no justīcijas sistēmas, probācijas dienesta darbiniekam atļauts darboties mediatora postenī.¹⁴

¹³ Peters, T. *Victim-Offender Mediation: Reality and Challenges.*//Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. Leuven University Press, 2000, 14. lpp.

¹⁴ Czarnecka-Dzialuk, B., Wojcik, D. *Victim-Offender mediation in Poland.*// Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. Leuven University Press, 2000, 316., 317. lpp.

Vidutāja izglītībai var būt nozīme, lemjot par konkrētas personas spējām organizēt izlīgšanas procesu starp noteiktu cietušo un likumpārkāpēju. Tomēr tas saistīts tikai ar konkrēta mediācijas procesa organizāciju, bet tam nav nozīmes, lemjot vispārīgi par personas spējām strādāt par vidutāju.

Vidutāja sociālais statuss

Eiropas Padomes rekomendācija “Par mediāciju krimināllietās”¹⁵ aicina izraudzīties vidutājus no visiem sabiedrības slāņiem, lai pārrunās varētu nodrošināt starpnieku, kurš izprot konkrētā sociālā slāņa individuālās īpatnības un paražas.

Iesaistot mediācijas procesu organizēšanā brīvprātīgos vidutājus, jāņem vērā, ka šie cilvēki diez vai varēs veltīt izlīgšanas organizēšanai daudz laika. Droši vien lielākā daļa brīvprātīgo mediatoru nevarēs strādāt pilnu slodzi kaut vai tā iemesla dēļ, ka viņiem būs cits algots darbs. Meklējot cilvēkus, kuri varētu vadīt mediācijas procedūru, ir vērts pievērst uzmanību tādai sociālai grupai kā pensionāri. Šo cilvēku vidū noteikti iespējams atrast tādus, kuriem ir pietiekami daudz brīva laika, dzīves pieredzes un vēlmes nesavtīgi palīdzēt citiem cilvēkiem.

Vidutāja ētika

Eiropas Padomes Ministru komiteja iesaka izstrādāt mediācijas ētiskos noteikumus. Eiropas valstu lielākā daļa ir izveidojušas mediācijas dienesta ētikas kodeksu. Piemēram, Norvēģijā ētikas kodekss tika izstrādāts, pateicoties mediācijas dienestu koordinātoru darbam 1996. gadā. Nav šaubu, ka arī Latvijas Valsts probācijas dienestam jāizstrādā attiecīgais dokuments vai jāveic tā izstrādes koordinācija.

Šis dokuments ir nepieciešams, jo, gatavojot mediācijas procedūru, vidutājs iepazīstas ar krimināllietas materiāliem, kuri ietver konfidenciālu informāciju; pārrunu laikā var būt skarti jautājumi, kas attiecas uz personas privāto dzīvi un attiecībām. Ļoti svarīgi, lai mediācijas procesā pārrunātais un noskaidrotais netiktu izpausts personām, kuras mediācijā nepiedalās. Vidutāja pienākums ir nodrošināt mediācijas procesa konfidencialitāti.

Par vidutāju nekādā ziņā nevar būt persona, kura ir personiski ieinteresēta lietas iznākumā, jo tas var negatīvi ietekmēt mediācijas procesu.

Vidutājam ar cieņu jāizturas pret abām iesaistītajām pusēm. Attiecībās ar mediācijas dalībniekiem vidutājam jāievēro neitralitāte – vidutājs nedrīkst demonstrēt nedz savas simpātijas, nedz antipātijas.

Vidutāja darba atalgojums

Nemot vērā, ka viens no mediācijas mērķiem ir sabiedrības līdzdalība izlīguma procesā, algotu darbinieku iesaiste mediācijā bieži tiek vērtēta kritiski, jo tajā gadījumā cilvēciskās intereses nomaina komerciālās. Līdz ar to organizācijas, kas nodarbojas ar šā pakalpojuma sniegšanu, tiek pielīdzinātas kompānijām, kuras izmanto tirgus mehānismus, lai pārdotu savu preci.

¹⁵ Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Mediation In Penal Matters. <https://wcm.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059&Lang=en> Tulkojums latviešu valodā [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(99\)19.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(99)19.htm)

Brīvprātīgo iesaistīšana mediācijā vislabāk atbilst sabiedrības ideāliem. Arī Latvijā vislietderīgāk būtu mediācijā iesaistīt brīvprātīgos vidutājus. Tomēr nebūtu pareizi arī kategoriski izslēgt iespēju nodarbināt profesionālus mediatorus. Īpaši tas varētu būt aktuāli mediācijas ieviešanas laikā, kamēr sabiedrībā attiecīgā procedūra vēl nav guvusi plašu atzinību.

Iesaistot mediācijā brīvprātīgos vidutājus, ir svarīgi izveidot profesionāļu dienestu, kas varētu sniegt palīdzību, nepieciešamības gadījumā konsultēt un atbalstīt. Svarīgi arī nodrošināt kontroli pār mediācijas organizēšanu un paveikto mediāciju kvalitātes novērtēšanu.

Citi kritēriji, kuriem jāatbilst vidutājam

Eiropas Padomes rekomendācija "Par mediāciju krimināllietās" noteic, ka vidutājam mediācijas procesā:

- labi jāizprot vietējā kultūra un sabiedrība;
- jābūt ar loģiskām spriešanas spējām;
- jābūt ar labu saskarsmes kultūru.

Piemēram, Norvēģijā par mediatoru nevar kļūt personas, kuras pēdējo piecu gadu laikā bijušas notiesātas ar nosacītu brīvības atņemšanu, kā arī personas, kuras pēdējo 10 gadu laikā atbrīvotas no ieslodzījuma pirms termiņa.¹⁶

Ņemot vērā cilvēku migrāciju, kas kļuvusi par vienu no mūsdienu sabiedrības raksturīgām pazīmēm, aktualizējas jautājums par mediācijas procesā lietojamo valodu. Protams, izlīgšana nav iespējama, ja cietušais un likumpārkāpējs valodas nezināšanas dēļ nevar saziņāties. Eiropas Padome iesaka mediācijā izmantot tulka pakalpojumus, ja cietušais vai likumpārkāpējs nepārvalda otras puses valodu. Atšķirībā no kriminālprocesa mediācija var notikt, lietojot jebkādu valodu, un personu tiesības šajā jomā nedrīkst ierobežot. Lai sekmētu mediāciju, ir svarīgi, lai starp vidutājiem būtu cilvēki, kas pārstāv nacionālās minoritātes, kuras dzīvo valstī, kā arī cilvēki, kas pārvalda svešvalodas. Protams, ziņojot lietu virzītājam par mediācijas rezultātiem, vidutājam jālieto valsts valoda.

Pildot savus pienākumus, vidutājam:

- jābūt neitrālam savā darbībā, balstoties uz lietas faktiem un pušu vajadzībām un vēlmēm;
- vienmēr ar cieņu jāizturas pret pusēm un jānodrošina, lai tās izturas ar cieņu viena pret otru;
- smalkjūtīgi jāizturas pret pušu neaizsargātību;
- jānodrošina mediācijā iesaistītām personām droša un ērta sarunu vide.

Eiropas Padome iesaka izstrādāt mediatora kompetences standartus un ētiskos noteikumus, kā arī definēt starpnieku atlases, apmācības un izvērtējuma procedūras.

Pirms vidutāji uzsāk savu pienākumu pildīšanu, viņiem jānodrošina sākotnējā apmācība, kā arī prakse mediācijas dienestā. Šis apmācības uzdevums ir panākt augstu kompetences līmeni, īpaši pievēršot uzmanību prasmei risināt konfliktus, specifiskajām prasībām, kas nepieciešamas darbam ar cietušajiem un likumpārkāpējiem, kā arī pamatzināšanām par kriminālās justīcijas sistēmu.

¹⁶ Paus, K. K. *Victim-Offender mediation in Norway*. // *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*. Leuven University Press, 2000, 281. lpp.

Izlīgums Latvijas krimināltiesībās

Izlīguma tiesiskā reglamentācija

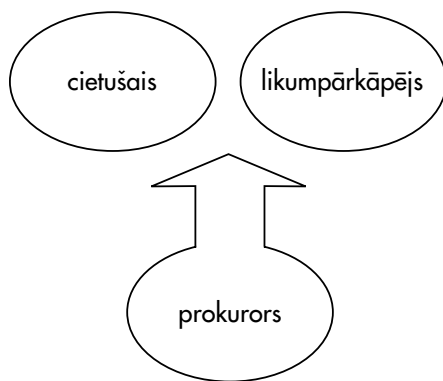
Latvijas Kriminālprocesā izlīgums ir saprotams šaurāk nekā civiltiesībās. Nevienai personai nav liegts izlīgt ar citu cilvēku, tomēr ne vienmēr tas rada tiesiskas sekas. Ņemot vērā, ka krimināltiesības ir publisko tiesību nozare, samierināšanās starp cietušo un likumpārkāpēju dod pamatu krimināllietas izbeigšanai un personas atbrīvošanai no atbildības. Tomēr attiecīgā norma nav imperatīva, un izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju nenozīmē automātisku likumpārkāpēja atbrīvošanu no kriminālatbildības. Ikviens noziedzīgs nodarījums apdraud ne tikai cietušā intereses, bet rada arī zināmu kaitējumu sabiedrībai. Tieši tāpēc, neraugoties uz panākto izlīgumu, izziņas virzītājs un prokurors var turpināt krimināllietas izmeklēšanu un pēc pabeigšanas nosūtīt to uz tiesu, lai apsūdzētajam piemērotu kriminālsodu.

Krimināllikuma 58. panta 2. daļā paredzēts, ka personu, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu, var atbrīvot no kriminālatbildības, ja ir izlīgums ar cietušo vai viņa likumisko pārstāvi. Tas nozīmē, ka gadījumos, ja persona izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, par kuru Krimināllikumā paredzēts sods, kas nav saistīts ar brīvības atņemšanu vai arī ir saistīts ar brīvības atņemšanu uz laiku, kurš nav ilgāks par diviem gadiem, ir iespējama likumpārkāpēja atbrīvošana no atbildības, ja viņš ir samierinājies ar cietušo.

Kriminālprocesa kodeksa 5. panta 1. daļas 6. punktā ir noteikts, ka krimināllietu nedrīkst ierosināt, bet ierosinātā lieta jāizbeidz uz cietušā un apsūdzētā izlīguma pamata tādās lietās, kuras ierosināmas vienīgi pēc cietušo sūdzībām, proti, ja:

- cietušajam nodarīts tīšs viegls miesas bojājums (KL 130. pants);
- tīši aizskarts cietušā gods vai pazemota cietušā cieņa (KL 156. pants);
- notikusi neslavas celšana (KL 157. pants);
- izdarīta goda aizskaršana vai neslavas celšana masu saziņas līdzekļos (KL 158. pants).

Atbilstoši Latvijas Kriminālprocesa kodeksam pirmstiesas izmeklēšanas laikā lēmumus par atteikšanos ierosināt krimināllietu un par krimināllietas izbeigšanu pieņem prokurors vai – ar viņa piekrišanu – izziņas izdarītājs. Prokurors ir galvenā procesuālā persona, kas krimināllietas ierosināšanas un pirmstiesas izmeklēšanas stadijā izlemj par procesa pārtraukšanu sakarā ar izlīgumu – prokurors vai nu pats atbrīvo personu no kriminālatbildības pēc izlīguma ar cietušo, vai sankcionē lēmumu par personas atbrīvošanu, ko pieņēmis izziņas izdarītājs.

Pēc pirmstiesas izmeklēšanas pabeigšanas un lietas nodošanas tiesas rīcībā lēmumu par tās izbeigšanu un apsūdzētā atbrīvošanu no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu ar cietušo pieņem tiesnesis.

No Krimināllikuma panta/pantu daļās definētajiem 538 noziedzīgajiem nodarījumiem 145 ir kriminālpārkāpumi, t. i., 27%. Tā kā daļa no tiem apdraud nevis konkrēto personu tiesības, bet sabiedriskās intereses kopumā, gadījumu skaits, kad krimināllieta var tikt izbeigta uz izlīguma pamata, ir mazāks par minēto. Piemēram, ja ar noziedzīgu nodarījumu ir apdraudēta sabiedriskā drošība, tiesvedības vai ekoloģiskās intereses un lietā nav personas, kura varētu tikt atzīta par cietušo, izlīgums objektīvi nav iespējams.¹⁷

Normatīvajos aktos ir noteikts, ka izlīgums var būt pamats krimināllietas izbeigšanai un personas atbrīvošanai no kriminālatbildības, bet netiek reglamentēta izlīgšanas procedūra. Faktiski Latvijas Kriminālprocesā nozīme ir izlīgšanas rezultātam, nevis izlīgšanas procedūrai.

Protams, izlīgums nav panākts un persona nevar tikt atbrīvota no kriminālatbildības, ja tā piespiedusi cietušo ar vardarbību vai draudiem ziņot par izlīgumu ar pārkāpēju. Tomēr izlīgšana notiek ārpus kriminālprocesa, un lietas virzītājam nav svarīgi, kādi ir izlīgšanas nosacījumi un kas tieši pamudinājis cietušo izlīgt ar personu, kura nodarījusi viņam kaitējumu.

Normatīvajos aktos nav definēta izlīguma procesuālā noformēšana. Lietas virzītājs šajā situācijā rīkojas pēc saviem ieskatiem, kā arī ievērojot konkrētajā institūcijā pieņemto praksi. Izlīgšanas fakts parasti tiek atspoguļots cietušā un likumpārkāpēja kopējā paziņojumā par panākto izlīgumu, kā arī personu pratināšanās protokolos. Diezgan plaši praksē tiek lietota veidlapa "Paziņojums par izlīgumu"¹⁸, kuru aizpildot lietas virzītājs atspoguļo notikušo izlīgumu.

Paziņojumu par izlīgumu aizpilda lietas virzītājs cietušā un kriminālpārkāpuma izdarītāja klātbūtnē. Šis dokuments ir pietiekami formāls un tā aizpildīšanas mērķi ir, no vienas puses, fiksēt notikušo izlīgšanu, bet no otras – izskaidrot izlīguma tiesiskās sekas. Parakstot attiecīgo dokumentu, cietušais un likumpārkāpējs apliecina, ka viņi izlīguši brīvprātīgi un neiebilst pret krimināllietas izbeigšanu, kā arī apzinās, ka lēmums par personas atbrīvošanu

¹⁷ Jāatzīst, ka pastāv arī cits viedoklis, proti, ka izlīgums var būt pamats jebkādas krimināllietas izbeigšanai, ja persona ir izdarījusi kriminālpārkāpumu (sk., piemēram, Strada, K. *Par vienošanos kriminālprocesuālajā likumdošanā.* // "Latvijas Vēstnesis", 24.04.2001.), tomēr neatrisināts paliek jautājums, kam jāpārstāv tā puse, kura izlīgs ar likumpārkāpēju. Ja krimināllieta nav konkrētas juridiskas vai fiziskas personas, kurai ar noziedzīgu nodarījumu ticis radīts kaitējums, bet, pēc lietu virzītāja viedokļa, ir lietderīgi atbrīvot kriminālpārkāpumu izdarījušo personu no kriminālatbildības, pastāv iespēja izmantot tādu krimināltiesību institūtu kā nosacīta atbrīvošana no kriminālatbildības, kuras nosacījumi ir definēti KL 58.¹ un Latvijas KPK 212.¹ un 212.² pantā.

¹⁸ Sk. 1. pielikumu.

no kriminālatbildības būs galīgs un ne cietušajam, ne kriminālpārkāpumu izdarītājam nebūs iespēju to apstrīdēt.

Attiecīgās veidlapas forma un saturs kopumā tiek vērtēts pozitīvi. Ņemot vērā, ka likumā definētais izlīgums tiek orientēts uz krimināllietas izbeigšanu un personu atbrīvošanu no kriminālatbildības, veidlapā ir iespiests šāds teksts: "Paziņojam izziņas izdarītājam, prokuroram par to, ka esam izlīguši, cietušajam pret kriminālpārkāpuma izdarītāju nekādu pretenziju nav." Faktiski personām tiek piedāvāts izlīgt bez nosacījumiem. Nosacījumu iekļaušana izlīgumā nozīmētu, ka to nepildīšanas gadījumā būtu jādomā par krimināllietas atjaunošanu un personas saukšanu pie kriminālatbildības. Tomēr tāda iespēja likumā nav paredzēta. Faktiski lietas pēc KL 58. panta 2. daļas tiek izbeigtas pēc tam, kad cietušais no likumpārkāpēja ir guvis pilnu apmierinājumu un viņam vairs nav nekādu pretenziju.

Zināmas iespējas izlīgt ar nosacījumiem dod tāds krimināltiesību institūts kā nosacīta atbrīvošana no kriminālatbildības. Saskaņā ar likumu prokurors var nosacīti atbrīvot no kriminālatbildības personu, kura izdarījusi kriminālpārkāpumu vai noziegumu, kas nav smags, ja, ņemot vērā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, apsūdzēto raksturojošas ziņas un citus lietas apstākļus, iegūta pārliecība, ka apsūdzētais turpmāk neveiks noziedzīgus nodarījumus. Nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, prokurors nolemj neturpināt personas kriminālvajāšanu par šo nodarījumu, ja pārbaudes laikā persona izpildīs tai noteiktos pienākumus, piemēram, atvainosies cietušajam, noteiktā termiņā novērsīs radīto kaitējumu, atturēsies no noteiktas rīcības vai nodarbošanās veidiem.

Tomēr, aprakstot šo tiesību institūtu, likumdevējs nav pieminējis izlīgumu kā faktoru, kam var būt nozīme, lemjot par nosacītu atbrīvošanu no kriminālatbildības. Protams, izlīgums šajā gadījumā nav aizliegts. Tomēr, kā labi zināms, ar likumu pieļaujamas, bet skaidri nedefinētas iespējas parasti netiek plaši izmantotas.

Lai stimulētu izlīgšanas procesā panākto vienošanos un solīto saistību izpildi, KL 58.¹ pantā jāparedz, ka tad, ja persona, kas nosacīti atbrīvota no kriminālatbildības, pārbaudes laikā nepilda saistības, kuras uzņēmusies, izlīgstot ar cietušo, tās kriminālvajāšana tiek turpināta.

Definējot to personu loku, kuru izlīgums var būt par pamatu likumpārkāpēja atbrīvošanai no kriminālatbildības un krimināllietas izbeigšanai, likumdevējs noteicis ierobežojumus attiecībā pret cietušo, proti, izlīgums iespējams tikai tad, ja cietušais ir sasniedzis pilngadību. Attiecīgais ierobežojums parasti pamatots ar vēlmi pasargāt nepilngadīgo no likumpārkāpēja ietekmes, no kontaktiem ar likumpārkāpēju, kā arī ar to, ka pēc būtības izlīgums ir darījums un to var slēgt tikai rīcībspējīgas personas, proti, tādas, kas sasniegušas 18 gadu vecumu. Respektējot likumdevēja viedokli, tomēr nav iespējams atzīt attiecīgo ierobežojumu par pareizu. Tas ir apšaubāms vairāku iemeslu dēļ.

Arī nepilngadīgais cietušais apzinās pret viņa izdarītā noziedzīga nodarījuma raksturu, un gan viņam, gan viņa tuviniekiem var būt svarīgi pārliecināties, ka vainīgais nožēlo izdarīto.

Iespēja izlīgt ar cietušo un tikt atbrīvotam no kriminālatbildības bieži ir labs stimuls, lai ātri kompensētu cietušajam radīto kaitējumu. Gadījumos, kad izlīgums nav pieļaujams, vainīgajam var arī nebūt stimula novērst noziedzīga nodarījuma kaitīgās sekas.

Nepilngadīga cietušā jēdziens precīzi nav definēts – Civillikumā minētajos gadījumos pilngadība var iestāties arī pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas, bet juristu vidū nav vienprātības par to, vai civiltiesiskajā kārtībā par pilngadīgu atzītā persona, kas saniegunusi 16 vai 17 gadu vecumu, arī krimināltiesiskajās attiecībās jāvērtē kā pilngadīga.

Intervētie prokuratūras darbinieki atzina, ka aizliegums izbeigt krimināllietu uz izlīguma pamata, ja cietušais ir nepilngadīgs, nav ētisks, jo tajā ir saskatāma neuzticēšanās nepilngadīgā likumiskajiem pārstāvjiem, kā arī nepamatotas bažas par to, ka pats nepilngadīgais spēj apzināties un saprast izlīguma nozīmi un tiesiskās sekas.

Tā, piemēram, uz izlīguma pamata nedrīkst izbeigt krimināllietu, ja tiek konstatēts, ka autoavārijā, kurai par iemeslu bijusi tēva neuzmanība, ir nodarīti viegli miesas bojājumi 17 gadus vecajam dēlam, kurš ir bijis automašīnas pasažieris. Kaut gan pašam bērnam tēvam jau ir pietiekami liels morāls pārdzīvojums par notikušo un arī pats cietušais nevēlas, lai viņa tēvs tiktu sodīts, uz izlīguma pamata krimināllietā nevar tikt izbeigta. Taču, ja dēls būtu sasniedzis 18 gadu vecumu, izlīgumam būtu pavisam cits svars.

Ievērojot izlīguma būtību un mērķus, ir lietderīgi grozīt KL 58. panta 2. daļu, izslēdzot tekstu:

“No kriminālatbildības uz izlīguma pamata nav atbrīvojamas kriminālpārkāpumu izdarījušās personas, ja cietušais ir nepilngadīgs.” Teksts būtu papildināms ar jaunu teikumu: “Ja cietušais ir nepilngadīgs, izlīgšanas procesā viņa interesēs rīkojas likumiskais pārstāvis.”

Lielāku uzmanību izlīgumam veltījuši jaunā KP likumprojekta autori. Tajā ir noteikts, ka personai, kopš viņai ticis paziņots par tās atzīšanu par aizdomās turētu, būs tiesības izlīgt ar cietušo (KP likumprojekta 67. pants).

Cietušais visās procesa stadijās un visos tā veidos varēs izlīgt ar personu, kura nodarījusi viņam kaitējumu. Likumā paredzētajos gadījumos izlīgums būs arī pamats kriminālprocesa izbeigšanai (KP likumprojekta 99. pants).

Kriminālprocesu nevarēs uzsākt, bet uzsāktais process būs jāizbeidz, ja notiks cietušā un aizdomās turētā vai apsūdzētā izlīgums tādā krimināllietā, kuru var ierosināt tikai uz cietušās personas pieteikuma pamata (KP likumprojekta 378. pants).

Procesa virzītājs varēs izbeigt kriminālprocesu, ja persona pēc kriminālpārkāpuma vai mazāk smaga nozieguma izdarīšanas izlīgs ar cietušo vai ar viņa pārstāvi (KP likumprojekta 380. pants). Likumprojektā iestrādātā norma pieļauj kriminālprocesa izbeigšanu uz izlīguma pamata ne tikai pēc kriminālpārkāpuma izdarīšanas, kā tas ir pašlaik, bet arī pēc noziedzīga nodarījuma, kas nav bijis smags. Tas nepārprotami samazinās notiesāto personu skaitu, arī to cilvēku skaitu, kuri ir notiesāti ar reālu brīvības atņemšanu. Nav retums, kad noziedzīgs nodarījums atzīstams par mazāk smagu noziegumu formālu iemeslu dēļ – proti, tāpēc, ka KL paredzēta iespēja par to piespriest brīvības atņemšanu uz laiku, kas ir ilgāks par diviem gadiem, kaut gan faktiski pastrādātais nodarījums nav radījis lielu kaitējumu nedz sabiedrībai, nedz atsevišķām personām. Tādēļ to nodarījumu loka paplašināšana, pēc kuru izdarīšanas būs iespējams izbeigt krimināllietas ar izlīgumu, tiek vērtēta pozitīvi.

Jaunajā KP likumā atsevišķā nodaļā tiks definētas tiesvedības īpatnības cietušā un apsūdzētā izlīguma gadījumā. Kaut gan no KP likumprojekta 99. panta formulējuma izriet, ka izlīgšana ir iespējama neatkarīgi no noziedzīga nodarījuma veida, jaunā KP likuma normas pārsvarā attiecas uz izlīgumu, pēc kura panākšanas krimināllietā var tikt izbeigta. KP likumprojekta 538. pantā (Izlīguma sekas) ir noteikts, ka tad, ja cietušais un apsūdzētais paziņo par izlīgumu līdz tiesas aiziešanai uz apspriežu istabu, tiesa, nepārbaudot lietas materiālus, pieņem lēmumu par apsūdzētā atbrīvošanu no kriminālatbildības un kriminālprocesa izbeigšanu. Likumprojektā nav noteikts, kādas var būt izlīguma sekas, ja izlīgums noteiktajā lietā nevar būt par pamatu krimināllietas izbeigšanai.

Likumprojektā paredzēts, ka cietušais un apsūdzētais līdz tiesas aiziešanai uz apspriežu istabu KL minētajos gadījumos varēs paziņot par izlīgumu. Ja izlīgumu iesniegs rakstveidā, tas būs jāpievieno lietai.

Izlīgumā jābūt norādītam, ka tas noslēgts labprātīgi un ka cietušais saprot izlīguma sekas; iesniedzot to bez cietušā klātbūtnes, ja cietušais ir fiziska persona, izlīgumam jābūt

notariāli apstiprinātam. Ja cietušais un apsūdzētais par izlīgumu paziņos mutvārdos tiesas sēdes laikā, par izlīgumu būs jāizdara ieraksts tiesas sēdes protokolā un tas jāpāraksta cietušajam un apsūdzētajam.

Statistikas dati par izlīguma piemērošanu Latvijā kriminālprocesā

Lai iegūt plašāku informāciju par izlīguma nozīmi Latvijā kriminālprocesā, pētījuma gaitā tika pieprasīta informācija no rajonu policijas pārvaldēm par izlīguma piemērošanas praksi, kā arī statistikas dati par izbeigto krimināllietu skaitu un atteikumiem ierosināt krimināllietas sakarā ar cietušā un personas izlīgumu. Tika saņemtas un analizētas atbildes no Aizkraukles, Alūksnes, Balviem, Jēkabpils, Kuldīgas, Madonas, Tukuma, Ventspils rajona, kā arī no Jūrmalas policijas pārvaldēm, Valsts policijas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes, Pirmstiesas izmeklēšanas pārvaldes un Ģenerālprokuratūras.

Atbilstoši Valsts policijas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes Pirmstiesas izmeklēšanas pārvaldes datiem, uz izlīguma pamata 2003. gadā tika izbeigtas 354 krimināllietas. Pēdējo piecu gadu laikā maksimālais izbeigto krimināllietu skaits pēc cietušā un likumpārkāpēja izlīguma ir bijis 2001. gadā, kad tika izbeigtas 464 lietas. Viens no faktoriem, kādēļ samazinājies krimināllietu skaits, kuras izbeigtas sakarā ar izlīgumu, ir jauna tiesību institūta parādīšanās Latvijā kriminālprocesā – krimināllietas izbeigšana, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības (KPK 5.⁴ pants). 2002. gadā uz tā pamata tika izbeigtas 104 lietas un no kriminālatbildības nosacīti atbrīvotas 109 personas, savukārt 2003. gadā tika izbeigtas 635 krimināllietas un no atbildības atbrīvota 751 persona.

Krimināllietu skaits, kuras tika izbeigtas Valsts policijas Pirmstiesas izmeklēšanas pārvaldē uz izlīguma pamata (KPK 5.³ panta 1. daļas 2. punkts) no 1999. līdz 2003. gadam¹⁹

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Lietu skaits	195	387	464	394	354

Krimināllietu skaits, kuras tika izbeigtas uz izlīguma pamata (KPK 5.³ panta 1. daļas 2. punkts) no 1999. līdz 2003. gadam²⁰

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Krimināllietu skaits, kuras tika izbeigtas prokuratūrā sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	141	203	189	170	99
Krimināllietu skaits, kuras tika izbeigtas izziņas iestādēs sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	195	431	420	396	346

Salīdzinot Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes Pirmstiesas izmeklēšanas pārvaldes un Ģenerālprokuratūras datus, ir redzama neatbilstība datos par 2001. gadā izbeigtajām krimināllietām.

¹⁹ Pēc Valsts policijas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes Pirmstiesas izmeklēšanas pārvaldes datiem.

²⁰ Pēc Ģenerālprokuratūras darbības analīzes un vadības departamenta datiem.

Latvijā reģistrētie atteikumi ierosināt krimināllietas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu²¹

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Valstī kopā	154	231	191	123	101
Rīgā	12	11	6	5	2
Republikas pilsētās kopā	11	10	4	2	7
Daugavpils PRPP	4	3	2	1	
Daugavpils pilsētā	2		1		
Daugavpils rajonā	2	3	1	1	
Jelgavas PRPP	17	16		2	2
Jelgavas pilsētā	8	9		2	2
Jelgavas rajonā	9	7			
Jūrmalas pilsētā	1				
Liepājas PRPP	1	1			
Liepājas pilsētā					
Liepājas rajonā	1	1			
Rēzeknes PRPP					
Rēzeknes pilsētā					
Rēzeknes rajonā					
Ventspils PRPP		2	7		7
Ventspils pilsētā		1	3		5
Ventspils rajonā		1	4	3	2
Lauku rajonos kopā	131	205	181	116	92
Aizkraukles rajona PP					
Alūksnes rajona PP	3	9			
Balvu rajona PP	2	1	1		
Bauskas rajona PP	10	26	24	27	16
Cēsu rajona PP					
Dobeles rajona PP	1	5	17	14	12
Gulbenes rajona PP	3	1		1	
Jēkabpils rajona PP	21	39	42	36	33
Krāslavas rajona PP	5	5			1
Kuldīgas rajona PP					1
Limbažu rajona PP	11	6	5	1	2
Ludzas rajona PP					
Madonas rajona PP	10				
Ogres rajona PP	3	10	1	8	3
Preiļu rajona PP	3	8			
Rīgas rajona PP	27	49	59	24	19
Saldus rajona PP	1	1	1		
Talsu rajona PP	10	6	2		2
Tukuma rajona PP	1	10	9		
Valkas rajona PP	8	17	15	1	
Valmieras rajona PP					1
Transporta policijas pārvalde		5			

²¹ Pēc IeM Informācijas centra datiem. Ņemot vērā informāciju, kas saņemta no rajonu policijas pārvaldēm, IeM IC dati ir apšaubāmi.

Salīdzinot datus, kuri iegūti no LR IeM IC un rajonu policijas pārvaldēm par atteikumiem ierosināt krimināllietas sakarā ar izlīgumu, ir konstatētas krasas neatbilstības, piemēram, 2003. gadā attiecīgo gadījumu skaits ir bijis:

	Pēc LR IeM IC datiem	Pēc attiecīgā rajona policijas pārvaldes datiem
Aizkraukles rajonā	0	38
Alūksnes rajonā	0	39
Bauskas rajonā	16	18
Jēkabpils rajonā	33	49
Krāslavas rajonā	1	14
Kuldīgas rajonā	1	27

Ticamākā informācija par atteikumiem ierosināt krimināllietas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu ir saņemta no Ģenerālprokuratūras. Atbilstoši tai 2003. gadā izziņas iestādēs tika pieņemti 1022 lēmumi par atteikšanos ierosināt krimināllietu, jo noticis izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju.

Atteikumi ierosināt krimināllietas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu (KPK 5³. panta 1. daļas 2. punkts) no 1999. līdz 2003. gadam²²

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Izziņas iestādēs pieņemto lēmumu skaits par atteikumu ierosināt krimināllietas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	391	926	1557	1334	1022
Prokuratūrā pieņemto lēmumu skaits par atteikumu ierosināt krimināllietas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	13	10	17	12	8

Izbeigtu krimināllietu un atteikumu ierosināt krimināllietu skaits sakarā ar cietušā un personas izlīgumu atspoguļots tabulā.

Gadījumu skaits, kad rajonu policijas pārvaldēs nav tikušas ierosinātas krimināllietas vai tās izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu (KPK 5³. panta 1. daļas 2. punkts) no 1999. līdz 2003. gadam

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Aizkraukles rajons²³					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	25	54	47	48	38
Krimināllietu skaits , kuras tika izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	8	16	9	8	4

²² Pēc Ģenerālprokuratūras darbības analīzes un Vadības departamenta datiem.

²³ Pēc Valsts policijas Aizkraukles rajona policijas pārvaldes datiem.

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Alūksnes rajons²⁴					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	4	22	91	46	39
Krimināllietu skaits , kuras tika izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	10	28	16	16	12
Bauskas rajons²⁵					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	10	26	25	27	18
Krimināllietu skaits , kuras tika izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	5	6	5	9	1
Jēkabpils rajons²⁶					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	188	113	73	49	49
Kuldīgas rajons²⁷					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	14	21	41	33	27
Krimināllietu skaits , kuras tika izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	1	5	11	1	1
Madonas rajons²⁸					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	8	14	27	27	33
Krimināllietu skaits , kuras tika izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	2	9	3	8	1
Tukuma rajons²⁹					
Atteikumu skaits , kad krimināllietas netika ierosinātas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	51	111	124	71	67
Krimināllietu skaits , kuras tika izbeigtas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu	3	10	13	13	13

²⁴ Pēc Valsts policijas Alūksnes rajona policijas pārvaldes datiem.

²⁵ Pēc Valsts policijas Bauskas rajona policijas pārvaldes datiem.

²⁶ Pēc Valsts policijas Jēkabpils rajona policijas pārvaldes datiem.

²⁷ Pēc Valsts policijas Kuldīgas rajona policijas pārvaldes datiem.

²⁸ Pēc Valsts policijas Madonas rajona policijas pārvaldes datiem.

²⁹ Pēc Valsts policijas Tukuma rajona policijas pārvaldes datiem.

Balvu RPP no 1999. gada līdz 2004. gada 23. martam sakarā ar personas un cietušā izlīgumu ir izbeigtas 62 krimināllietas un pieņemti 88 lēmumi par atteikšanos ierosināt krimināllietu. Cietušie ar kriminālpārkāpumu izdarītājiem ir izlīguši par tādu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kuri paredzēti KL 180., 260., 279., 128. un 131. pantā³⁰.

No 1999. līdz 2004. gadam Ventspils PRPP tika izbeigtas 26 krimināllietas un pieņemti 35 lēmumi par atteikšanos ierosināt krimināllietu sakarā ar personas un cietušo izlīgumu³¹.

Kopumā policijas iestādes pareizi izprot izlīguma būtību un pamatoti izbeidz/neierosina krimināllietas sakarā ar cietušā un likumpārkāpēja izlīgšanu. Visbiežāk uz izlīguma pamata izbeidz krimināllietas, kā arī pieņem lēmumus atteikt krimināllietu ierosināšanu, pēc šādu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas:

- zādzība, krāpšana, piesavināšanās nelielā apmērā (KL 180. pants);
- ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana (KL 260. pants);
- miesas bojājums aiz neuzmanības (KL 131. pants);
- huligānisms (KL 231. pants);
- mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanības (KL 186. pants);
- darba aizsardzības noteikumu pārkāpšana (KL 146. pants).

Dažādu veidu noziedzīgi nodarījumi, pēc kuru izdarīšanas izziņas iestādes pieņēmušas lēmumus par atteikšanos ierosināt krimināllietas sakarā ar personas un cietušā izlīgumu³²

Gads	1999	2000	2001	2002	2003
Noziedzīgi nodarījumi, kas apdraud personas veselību (viegls miesas bojājums, sišana, miesas bojājumi aiz neuzmanības)	29	40	73	99	64
Zādzība, krāpšana, piesavināšanās nelielos apmēros	131	490	980	728	454
Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšana	142	242	293	41	285
Darba aizsardzības noteikumu pārkāpšana, ražošanas drošības un būvniecības noteikumu pārkāpšana	7	14	28	19	11
Citi	82	140	183	447	208

Tomēr konstatēts, ka praksē ir visai daudz gadījumu, kad tiek ignorētas KL 58. panta prasības, kas noteic, ka uz izlīguma pamata krimināllietu var izbeigt tikai tad, ja persona izdarījusi kriminālpārkāpumu. Policijas praksē ir visai daudz gadījumu, kad krimināllietas tiek izbeigtas pēc noziedzīgiem nodarījumiem, kuri atbilstoši KL ir atzīstami par smagiem vai mazāk smagiem noziegumiem. Ir vairāki gadījumi, kad uz izlīguma pamata tiek izbeigtas/netiek ierosinātas krimināllietas pēc tam, kad konstatētas šādu noziegumu pazīmes:

³⁰ Pēc Valsts policijas Balvu rajona policijas pārvaldes datiem.

³¹ Pēc Valsts policijas Ventspils pilsētas un rajona policijas pārvaldes datiem, uz 26.03.2004.

³² Izmantoti Ģenerālprokuratūras darbības analīzes un vadības departamenta dati.

- mantas tīša iznīcināšana vai bojāšana (KL 185. pants – mazāk smags noziegums);
- zādzība (KL 175. pants – mazāk smags noziegums);
- tīšs vidēja smaguma miesas bojājums (KL 126. pants – mazāk smags noziegums);
- smags miesas bojājums (KL 125. pants – smags noziegums).

Negatīvi vērtējot KL prasību ignorēšanu, tomēr svarīgi ievērot, ka pastāvošā noziedzīgu nodarījumu klasifikācija nav pietiekami korekta un likumpārkāpums atzīstams par kriminālpārkāpumu vai noziegumu, neievērojot kaitējumu, kas ar to tiek radīts, bet saistībā ar maksimālo sodu, kuru likumdevējs var piemērot par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu. Tieši tādēļ tīša mantas bojāšana, neatkarīgi no bojājuma apmēriem, ir atzīstama par mazāk smagu noziegumu, un tādēļ formālu iemeslu dēļ lietu uz izlīguma pamata izbeigt nedrīkst.

Dažādu veidu noziedzīgi nodarījumi, pēc kuru izdarīšanas krimināllietas tika izbeigtas sakarā personas un cietušā izlīgumu (KPK 5.³ panta 1. daļas 2. punkts) no 1999. līdz 2003. gadam³³

KL pants	Panta nosaukums	Rajons/pilsēta							
		Aizkraukles rajons	Alūksnes rajons	Bauskas rajons	Jūrmala	Kuldīgas rajons	Madonas rajons	Tukuma rajons	Ventspils pilsēta un rajons
125. p.	Smags miesas bojājums		1		1				
126. p.	Tīšs vidēja smaguma miesas bojājums		1			2	1		
128. p.	Tīšs miesas bojājums, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas	3				1	1	2	
130. p.	Tīšs viegls miesas bojājums	1			1				
131. p.	Miesas bojājums aiz neuzmanības	6	3	2	6		1	2	
132. p.	Draudi izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu		1						
143. p.	Personas dzīvokļa neaizskaramības pārkāpšana	2	1						
144. p.	Korespondences, pa telekomunikāciju tīkliem pārraidāmās informācijas un citas informācijas noslēpuma pārkāpšana	1							
146. p.	Darba aizsardzības noteikumu pārkāpšana		2					2	
170. p.	Izvairīšanās no uzturēšanas	1	2		3			1	1
174. p.	Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo		1						
175. p.	Zādzība	1	10		6	2			
176. p.	Laupīšana	1							
177. p.	Krāpšana					1	1		
179. p.	Piesavināšanās				1				
180. p.	Zādzība, krāpšana, piesavināšanās nelielā apmērā	16	56	19	6	8	9	29	9
185. p.	Mantas tīša iznīcināšana un bojāšana		1		1				1

³³ Pēc Valsts policijas rajonu policijas pārvalžu datiem.

KL pants	Panta nosaukums	Rajons/pilsēta							
		Aizkraukles rajons	Alūksnes rajons	Bauskas rajons	Jūrmala	Kuldīgas rajons	Madonas rajons	Tukuma rajons	Ventspils pilsēta un rajons
186. p.	Mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanības	2	1		1	2		4	
230 ¹ . p.	Dzīvnieku turēšanas noteikumu pārkāpšana							1	
231. p.	Huligānisms	1		1	1		1		
236. p.	Šaujamieroču un municijas nevērīga glabāšana, nēsāšana, pārvadāšana un pārsūtīšana					1			
260.p.	Ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana	10	1	4	5	1	4	8	14
266. p.	Transporta kustības noteikumu pārkāpšana					1			
275. p.	Dokumenta, zīmoga un spiedoga viltošana un viltota dokumenta, zīmoga un spiedoga realizēšana un izmantošana				1				
279. p.	Patvarība		1				5	2	1
300. p.	Apzināti nepatiesa liecība, atzinums un tulkojums							1	
312. p.	Izvairīšanās no tiesas piespriedē soda izciešanas				1				
Kopā		45	82	26	34	19	23	52	26

Dažādu veidu noziedzīgi nodarījumi, pēc kuru izdarīšanas krimināllietas netika ierosinātas sakarā personas un cietušā izlīgumu (KPK 5.³ panta 1. daļas 2. punkts) no 1999. līdz 2003. gadam³⁴

KL pants	Panta nosaukums	Rajons/pilsēta						
		Aizkraukles rajons	Bauskas rajons	Jūrmala	Kuldīgas rajons	Madonas rajons	Tukuma rajons	Ventspils pilsēta un rajons ³⁵
128.p.	Tišs miesas bojājums, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas			1	2	2		
130.p.	Tišs viegls miesas bojājums		3	1	2	3		2
131.p.	Miesas bojājums aiz neuzmanības	5	3	1	6	8	5	

³⁴ Pēc Valsts policijas rajonu policijas pārvalžu datiem.

³⁵ No 1999. gada līdz 2004. gada 26. martam.

KL pants	Panta nosaukums	Rajons/pilsēta						
		Aizkraukles rajons	Bauskas rajons	Jūrmala	Kuldīgas rajons	Madonas rajons	Tukuma rajons	Ventspils pilsēta un rajons ³⁵
132.p.	Draudi izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu					1		
143.p.	Personas dzīvokļa neaizskaramības pārkāpšana	4						
146.p.	Darba aizsardzības noteikumu pārkāpšana	1	6	1	5	2		
149.p.	Nelikumīgas darbības ar autortiesību un blakustiesību objektiem			1				
170.p.	Izvairīšanās no uzturēšanas			4				
175.p.	Zādzība			5	1			
177.p.	Krāpšana			1				
179.p.	Piesavināšanās			1			1	
180.p.	Zādzība, krāpšana, piesavināšanās nelielā apmērā	109	27	53	82	39	317	11
185.p.	Mantas tīša iznīcināšana un bojāšana	3	6	4	2	3	1	1
186.p.	Mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanības	21	3	1	8	11	14	
197.p.	Nolaidība	1						
230 ¹ .p.	Dzīvnieku turēšanas noteikumu pārkāpšana	2	3				3	1
231.p.	Huligānisms	5	2	5			8	
260.p.	Ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana	55	51	15	28	37	70	20
279.p.	Patvarība	6	1			3	5	
284.p.	Valsts robežas nelikumīga šķērsošana		1					
Kopā		212	106	94	136	109	424	35

Kaut gan ir pamats diskutēt par noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas korektumu un par likumā paredzēto soda mēru attiecībā uz atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem, sakarā ar izlīguma tiesību institūta attīstību ir vērts grozīt KL 58. panta 2. daļu, paredzot tajā iespēju izbeigt krimināllietu uz izlīguma pamata, ja persona izdarījusi ne tikai krimināl-pārkāpumu, bet arī mazāk smagu noziegumu.

Jauna KL 58. panta 2. daļas pirmā teikuma redakcija varētu būt šāda:

Personu, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, var atbrīvot no kriminālatbildības, ja ir izlīgums ar cietušo vai viņa likumisko pārstāvi.

Kaut gan KL 58. panta 2. daļā ir norādīts, ka uz izlīguma pamata var tikt izbeigta krimināllietā, kas ierosināta pēc kriminālpārkāpuma izdarīšanas, svarīgi ievērot, ka ir gadījumi, kad izlīgums nav iespējams, jo ar noziedzīgo nodarījumu radīts kaitējums sabiedriskām interesēm kopumā un nav konkrētas cietušās personas. Neraugoties uz to, praksē ir gadījumi, kad, atsaucoties uz minēto izlīguma iespēju, tiek izbeigtas krimināllietas par:

- šaujamoču un munīcijas nevērīgu glabāšanu, nēsāšanu, pārvadāšanu un pārsūtīšanu (KL 236. pants);
- valsts robežas nelikumīgu šķērsošanu (KL 284. pants);
- apzināti nepatiesu liecību, atzinumu un tulkojumu (KL 300. pants);
- izvairīšanos no tiesas piespriedē soda izciešanas (KL 312. pants).

Attiecīgā prakse ir vērtējama negatīvi, jo ir pretrunā ar izlīguma principiem.

Krimināllietu materiālu analīze, kuras tika izbeigtas sakarā ar izlīgumu starp cietušo un likumpārkāpēju

Latvijas tiesību sistēma nepazīst mediāciju krimināljustīcijas jomā. Tomēr kopš 1999. gada likumā ir paredzēta iespēja atbrīvot personu no kriminālatbildības, ja tā pēc krimināl-pārkāpuma izdarīšanas ir izlīgusi ar cietušo. Ievērojot zināmu līdzību starp mediāciju un izlīgumu, kas definēts KL 58. panta 2. daļā, tika veikts pētījums, lai noskaidrotu situāciju ar KL 58. panta 2. daļas piemērošanu.

LR IeM Informācijas centra arhīvā esošo krimināllietu materiālu analīze

Pētījuma gaitā tika izskatīti un analizēti 49 lietu materiāli, kuras tika izņemtas 2003. un 2004. gadā. Attiecīgajās lietās no kriminālatbildības pēc izlīguma ar cietušo tika atbrīvoti 50 cilvēki. 48 krimināllietas tika izbeigtas sakarā ar cietušo un likumpārkāpēju izlīgumu, bet 1 lietā tika pieņemts lēmums neierosināt krimināllietu sakarā ar cietušā un likum-pārkāpēja izlīgumu.

Iepazīšanās ar materiāliem notika IeM IC arhīva telpās.

Analizējot lietas materiālus, konstatēts, ka tajās vai nu vispār trūkst informācijas par izlīgšanas procesu, vai tā ir ļoti vispārīga.

Likumpārkāpumi, pēc kuriem personas vienojas par izlīgumu, pārsvarā ir zādzības vai piesavināšanās nelielā apmērā (KL 180. pants), ceļu satiksmes negadījumi (KL 260. panta 1. daļa), dažādi sadzīves strīdi, kuru rezultātā viena no iesaistītajām personām ievaino otru, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas (KL 128. pants), darba drošības noteikumu neievērošana (KL 146. panta 1. daļa), kā arī dzīvnieku turēšanas noteikumu pārkāpumi (KL 230.¹ pants).

Lēmums neierosināt krimināllietu sakarā ar cietušā un likumpārkāpēja izlīgumu tika pieņemts lietā par kausētā siera paciņas nozagšanu veikalā, nodarot zaudējumu Ls 0,44 apmērā.

Uz izlīguma pamata galvenokārt izbeidz krimināllietas, kuras ierosinātas sakarā ar nelielām zādzībām no veikaliem un dzīvokļiem. Tipiska ir situācija, kad kāda persona veikalā

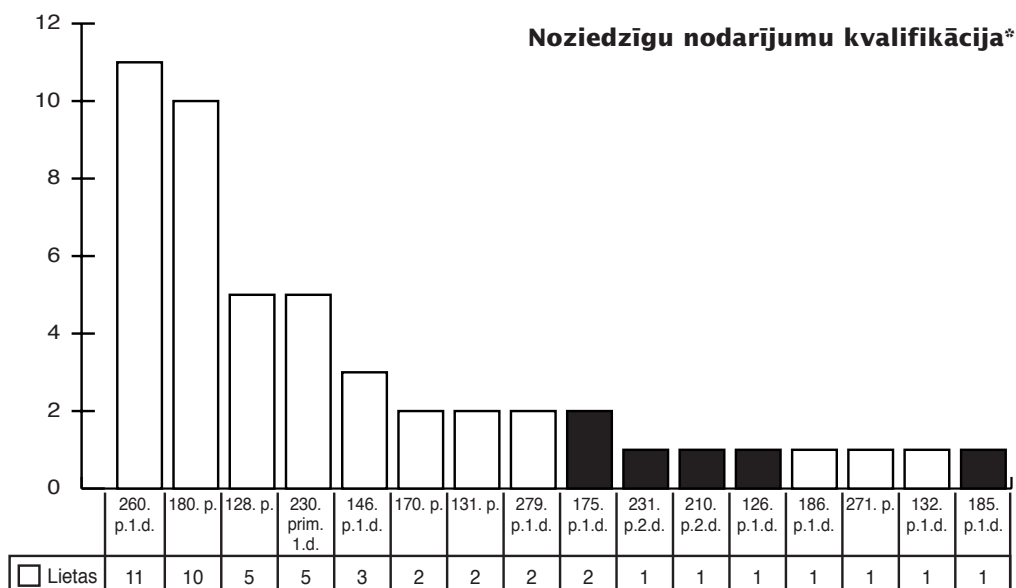
paņem dažus pārtikas produktus un dodas projām, par tiem nenorēķinājusies, bet pie veikala izejas apsardze aiztur šo personu. Ņemot vērā, ka pēc pārkāpēja aizturēšanas nozagtās preces parasti tiek veikalam atdotas vai arī atlīdzināta to vērtība, cietušajam nav nekādu pretenziju pret vainīgo un viņš ir ar mieru izlīgt ar likumpārkāpēju. Zādzības dzīvokļos notiek pie paziņām vai radniekiem pēc ciemošanās vai kopīgas iedzeršanas. Konstatējuši, ka trūkst kādas mantas, cietušie izsauc policiju, bet, kad noskaidrojas, ka vainīgais ir kāds no radiem vai paziņām, tiek lūgts izbeigt krimināllietu sakarā ar izlīgumu.

Bieži izlīgums bijis pamatā krimināllietas izbeigšanai tajos gadījumos, kad kaitējums cietušajam nodarīts dažādu sadzīves strīdu laikā. Tipiska ir situācija, kad pēc kopīgas iedzeršanas personu vidū izceļas strīds, tās sakaujas un kādam tiek nodarīti miesas bojājumi.

Tādi ir arī gadījumi, kad iedzeršanas laikā vīrs sastrīdas ar sievu, un viena no strīdā iesaistītajām pusēm nodara otram miesas bojājumus, vai nu tīši uzbrūkot, vai arī aizstāvoties. Strīda karstumā parasti tiek izsaukta policija, bet, kad emocijas norimušas, bieži vien arī alkohola reibums izgājis, un cietušais vēršas pie procesa virzītāja ar lūgumu izbeigt krimināllietu, jo nevēlas, lai aizdomās turētais tiktu sodīts.

Sakarā ar izlīgumu izbeigtas krimināllietas, kas ierosinātas pēc autoavārijām, ko izraisījuši automašīnu vadītāji, neievērojot ceļu satiksmes noteikumus. Avāriju rezultātā transportlīdzekļu pasažieriem tikuši nodarīti miesas bojājumi. Ņemot vērā, ka bieži vien cietušie ir autovadītāju draugi, paziņas vai radnieki, viņi nevēlas, lai pārkāpējs būtu sodīts par notikušo ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu, un tādēļ izlīgst ar viņu.

Uz izlīguma pamata no kriminālatbildības tiek atbrīvoti cilvēki, kas nav ievērojoši dzīvnieku turēšanas noteikumus un kuru dzīvnieki, atstāti bez uzraudzības vai pavirši pieskatīti, uzbrūk cilvēkiem un nodara kaitējumus to veselībai. Tipiska ir situācija, kad persona pastaigājas ar savu suni. Suns, kuram bieži vien nav uzpurņa, tiek palaists no pavadas paskraidīt un sakož garāmgājēju. Cietušais piesaka civilprasību un lūdz atlīdzināt zaudējumus, kas radušies, veicot ārstēšanos. Interessants ir fakts, ka suņa saimnieki parasti savu vainu noliedz, bet ir ar mieru atlīdzināt ārstēšanās izdevumus. Pēc tam cietušā nopratiņāšanas protokolā parādās informācija, ka viņam ir atlīdzināti zaudējumi un ka līdz ar to

* Ar tumšāku krāsu atzīmēti smagi un mazāk smagi noziegumi, pēc kuru izdarīšanas personas neatbilstoši likumam atbrīvotas no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu.

viņš nevēlas, lai vainīgā persona tiktu sodīta. Tiek sastādīts paziņojums par izlīgumu, un krimināllieta tiek izbeigta uz cietušā un aizdomās turētā izlīguma pamata.

No analizētajām 49 krimināllietām 6 gadījumos lēmumi par personas atbrīvošanu no kriminālbildības sakarā ar cietušā un likumpārkāpēja izlīgumu tikuši pieņemti, rupji pārskāpjot KL 58. panta 2. daļas noteikumus, proti, atbrīvojot no atbildības cilvēkus, kuri pastrādājuši smagus vai mazāk smagus noziegumus. Nelikumīgi no kriminālbildības tikuši atbrīvoti cilvēki, kas izdarījuši zādzības (KL 175. panta 1. daļa), ļaunprātīgu huligānismu (KL 231. panta 2. daļa), negodprātīgi saņēmuši un izmantojuši kredītu vai citu aizdevumu (KL 210. panta 2. daļa), nodarījuši tīšus vidēja smaguma miesas bojājumus (KL 126. panta 1. daļa), tīši sabojājuši vai iznīcinājuši svešu mantu (KL 185. panta 1. daļa). Šī prakse nepārprotami norāda uz krimināltiesisko normu nepilnībām, atbilstoši kurām par smagiem un mazāk smagiem noziegumiem formālu iemeslu dēļ atzīstami nodarījumi, kas, objektīvi vērtējot, nerada lielu kaitējumu nedz sabiedrībai, nedz atsevišķām personām. Tomēr lietu virzītājam nav ļauts ignorēt tiesiskos priekšrakstus un pēc saviem ieskatiem atbrīvot no atbildības cilvēkus tajos gadījumos, kad to nepieļauj KL.

Analizējot iemeslus, kuru dēļ cietušie piekrīt izlīgumam, tika konstatēts, ka viens no tiem ir saistīts ar attiecībām starp cietušajiem un likumpārkāpējiem pirms noziedzīgā nodarījuma. Analizētajos gadījumos 12% likumpārkāpēju bijuši radnieki cietušajiem un vēl 47% likumpārkāpēju bijuši pazīstami ar cietušajiem pirms noziedzīgā nodarījuma.

Otrs faktors, kas bieži tiek norādīts kā izlīgšanas iemesls, ir zaudējumu atlīdzināšana un nozagtās mantas atdošana cietušajam. Vienā no lietām aizdomās turētais un cietušais parakstījuši izlīgumu pēc tam, kad aizdomās turētais atsaucis izplatīto informāciju, kurā bija apmelojis cietušo, proti, atklātu vēstuli.

Protams, nevar noliegt, ka daudzos gadījumos par izlīguma motivējošu apstākli kalpo materiālā atlīdzība par nodarītajiem miesas bojājumiem un arī ārstēšanās izdevumu atlīdzība, bet šāds izlīgums galvenokārt dominē lietās, kurās iesaistītās puses nav pazīstamas vai arī ir pazīstamas, bet tās nesaista nekādas draudzības saites.

Pētījuma gaitā konstatēts, ka aizdomās turētās personas pauž atšķirīgu attieksmi pret nodarījumu, par kuru viņas izlīgst ar cietušajiem. Nav iespējams viennozīmīgi novērtēt likumpārkāpēja attieksmi pret izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Ir konstatēti gan tādi gadījumi, kad aizdomās turētie nožēlo savu rīcību vai vismaz tā apgalvo, gan arī tādi, kad personas kategoriski noliedz savu vainu, tomēr piekrīt nozieguma faktam. 24% gadījumu konstatēts, ka krimināllietas izbeigtas sakarā ar cietušā un personas izlīgumu, kaut gan aizdomās turētie nolieguši savu vainu inkriminētajos noziedzīgajos nodarījumos (sk. tabulu).

Ņemot vērā, ka viens no kriminālās justīcijas mērķiem ir noziedzīgo nodarījumu prevencija, jāatzīst, ka izlīgums ne vienmēr sekmē tās sasniegšanu. Acīm redzami, ka tas nav panākts, ja aizdomās turētais nenožēlo nodarīto (44% lietu nekas uz to nenorāda), vienīgi kompensē ar noziedzīgiem nodarījumiem radītos materiālos zaudējumus. Kaut gan krimināllietu materiāli ne vienmēr atspoguļo cietušo personu pārdzīvojumus sakarā ar pret viņiem pastrādātajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, svarīgi, lai izlīgšanas procesā šis jautājums nepaliktu ārpus uzmanības.

Pavisam pretrunīga no tiesiskā viedokļa ir cilvēka vēlēšanās izbeigt lietu ar izlīgumu, ja viņš noliedz savu vainu (24% lietu). Paziņojot par to, ka viņš nav vainīgs noziedzīgā nodarījumā, aizdomās turētais tomēr demonstrē gatavību samierināties ar personu, kurai, kā viņš apgalvo, nav radījis kaitējumu. Neraugoties uz acīmredzamu juridisku pretrunu, krimināllietu virzītāji akceptē tādas samierināšanās uz izlīguma pamata un izbeidz krimināllietas.

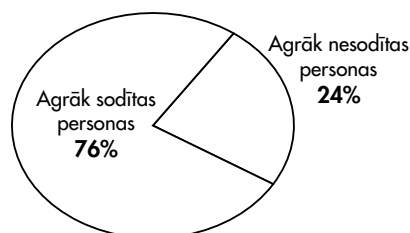
12% gadījumu lietu materiālos vispār nav informācijas par aizdomās turētā attieksmi pret izdarīto. Savukārt tikai 26% gadījumu ir norāde, ka aizdomās turētais nožēlo izdarīto.

Aizdomās turēto personu attieksme pret izdarīto (%)

No 50 cilvēkiem, kuri tika atbrīvoti no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu, 12 personas agrāk bijušas sodītas, savukārt 38 personām sodāmību nav bijis. Pret 4 personām ir ierosinātas krimināllietas sakarā ar vēl citiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Aizdomās turēto personu, kas atbrīvotas no kriminālatbildības, iepriekšējās sodāmības (%)

Iepriekšējo sodāmību skaits personām, kuras tikušas atbrīvotas no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu, svārstījās no vienas līdz sešām, proti:

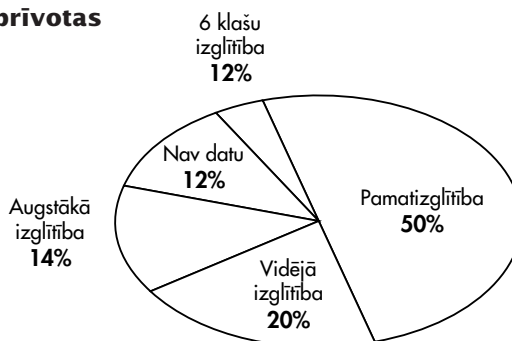
- 1 persona – agrāk sodīta vienu reizi;
- 4 personas – agrāk sodītas divas reizes;
- 4 personas – agrāk sodītas trīs reizes;
- 2 personas – agrāk sodītas četras reizes;
- 1 persona – agrāk sodīta sešas reizes.

Fakts, ka likumpārkāpējs agrāk bijis sodīts, nedrīkst būt šķērslis personas atbrīvošanai no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu. Tomēr likumpārkāpēja kriminālā biogrāfija nepārprotami raksturo personu, un lietas virzītājam, lemjot par personas atbrīvošanu, attiecīgais fakts jānovērtē.

Interesanti, ka arī 12% cietušo ir personas, kas agrāk tikušas sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem.

Pētījuma gaitā tika iegūta informācija par aizdomās turēto izglītību. Kopumā tās līmenis ir diezgan augsts: 14% – augstākā izglītība, 50% – vidējā izglītība, 20% personu ir pamatizglītība, 4% – 6 klašu izglītība. Par sešu personu izglītību krimināllietu materiālos nebija informācijas.

Aizdomās turēto personu, kuras atbrīvotas no kriminālatbildības, izglītība (%)

Lēmumu par krimināllietas izbeigšanu procesa virzītājs pieņem, pamatojoties uz paziņojumu par izlīgumu. Tikai piecos gadījumos puses pašrocīgi sastādījušas paziņojumu par izlīgumu. No šiem gadījumiem četrās lietās par cietušajiem tika atzītas juridiskas personas. Lietās, kur par cietušajām tika atzītas fiziskas personas, konstatēts tikai viens gadījums, kad puses iesniegušas lietas virzītājam jau iepriekš sagatavotu paziņojumu par izlīgumu. Pārējos gadījumos par izlīgumu lietas materiālos liecina paziņojums, kas sastādīts izziņas izdarītāja vai prokurora klātbūtnē, aizpildot un parakstot speciālu veidlapu (sk. 1. pielikumu). Šajā paziņojumā ietvertā informācija ir vispārīga, un pēc tās nav iespējams noskaidrot, kādu motīvu pēc puses noslēgušas izlīgumu un kurš bijis tā iniciators.

Pušu pašrocīgi sastādītajos paziņojumos tika iekļauta papildu informācija par izlīguma noslēgšanu, tajā skaitā izlīguma noslēgšanas pamatojums. Visos gadījumos puses norādīja, ka cietušajam atlīdzināti zaudējumi, kas radušies no noziedzīgā nodarījuma, un līdz ar to cietušajam nav nekādu pretenziju pret vainīgo, tādējādi cietušais tika lūgts ar paziņojumu atsaukt apsūdzību.

Krimināllietas izbeigšana sakarā ar izlīgumu tiek noformēta ar speciālu lēmumu. Lēmumi par krimināllietu izbeigšanu sakarā ar panākto izlīgumu kopumā vērtējami pozitīvi. Tajos pietiekami detalizēti sniegta informācija par krimināllietas apstākļiem, tās ierosināšanu un izmeklēšanas gaitu. Detalizēti aprakstīta lietas būtība un fakti. Lēmuma rezolutīvajā daļā norādīts, ka, balstoties uz cietušā un aizdomās turētā izlīguma faktu, krimināllietā pret personu tiek izbeigta.

Lietu materiālos atrodamā informācija neļauj secināt, vai pēc izlīgšanas puses ieguvušas kādu gandarījumu un vai likumpārkāpējs no sirds nožēlojis izdarīto. 4% gadījumu cietušie norādīja, ka ir izrunājušies ar aizdomās turēto, tas ir atvainojies, un cietušais viņam ir piedēvis, noslēgts mierizlīgums, un krimināllietā tiek izbeigta. Savukārt 6% gadījumu paši cietušie ir norādījuši, ka viņi daļēji bijuši vainīgi noziedzīgajos nodarījumos, jo iepriekš teikuši vai darījuši kaut ko tādu, kas daļēji izprovocējis noziedzīgo nodarījumu.

14% aizdomās turēto pilnībā atzīst savu vainu un nožēlo izdarīto, 44% atzīst savu vainu, bet lietu materiālos nav norādes, ka viņi nožēlotu izdarīto. 24% noliedz savu vainu, 6% daļēji atzīst savu vainu un to nožēlo, bet 12% gadījumos lietu materiālos neparādās informācija par vainas atzīšanu un pārkāpēja attieksmi pret izdarīto.

Tādējādi plašus secinājumus gan par cietušā, gan aizdomās turētā morālo attieksmi ir grūti izdarīt, jo lietu materiālos trūkst informācijas. Turklāt jāņem vērā, ka norāde par izdarītā nožēlošanu lietu materiālos ne vienmēr atspoguļo pārkāpēja īstos pārdzīvojumus sakarā ar noziedzīgo nodarījumu. Un, pat paužot nožēlu, pārkāpējs varbūt vairāk pārdzīvo to, ka tiek saukts pie kriminālatbildības, nevis to, ka otram personai nodarīts kaitējums. 1996. gadā Norvēģijas Tieslietu ministrija veica pētījumu, kura gaitā mediācijas procesā iesaistītajām personām tika piedāvāts atbildēt uz vairākiem jautājumiem, tajā

skaitā – cik atklātas puses bijušas procesa gaitā, uz ko tikai 49% (!) aizdomās turēto atbildēja, ka bijuši pilnībā atklāti (nav melojuši), savukārt arī 20% cietušo atzina, ka viņi mediācijas procesā nav bijuši pilnīgi atklāti savos vārdos un darbos³⁶.

6% gadījumu pats cietušais ir norādījis, ka viņš ir daļēji vainojams noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, jo iepriekš teicis vai darījis kaut ko tādu, kas kalpojis par pamatu noziedzīgam nodarījumam.

Plašus secinājumus gan par cietušā, gan aizdomās turētā morālo attieksmi ir grūti izdarīt, jo šādu tekstu faktiski lietās nav. Pārsvārā ir standarta frāzes: “mēs izrunājamies un es piedevu”, “man tika atlīdzināti materiālie zaudējumi un man vairs nav pretenziju”.

Pētījuma gaitā tika konstatētas 6 krimināllietas, kas izbeigtas ar cietušā un likumpārkāpēja izlīgumu, kaut gan, ņemot vērā izdarītā noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju, tas bijis aizliegts ar krimināllikumu. Trijos gadījumos veikta noziedzīgu nodarījumu pārkvalifikācija, kaut gan no lietas apstākļiem skaidri redzams, ka pārkvalifikācija nav pareiza un par šādu pārkāpumu krimināllietas izbeigšana uz izlīguma pamata nav pieļaujama. Šāda rīcība jāvērtē kā klaja paviršība un nevērība, uz ko norādīja arī pētījuma gaitā aptaujātie procesa virzītāji. Tomēr jāpiebilst, ka noziedzīgie nodarījumi, pēc kuriem ierosinātās krimināllietas tika nepareizi izbeigtas, atsaucoties uz cietušā un pārkāpēja izlīgumu, ir bijuši maznozīmīgi un nav radījuši būtisku kaitējumu ar likumu aizsargātām interesēm. Attiecīgie fakti uzskatāmi demonstrē Latvijas krimināltiesību bardzību, kas neatstāj procesa virzītājam iespējas, izvērtējot lietu apstākļus, piemērot pareizāko procesuālo rīcību. Daļēji šo problēmu varētu atrisināt, paplašinot to noziedzīgo nodarījumu izvērtējumu, pēc kuriem ierosinātās krimināllietas var tikt izbeigtas sakarā ar cietušā un likumpārkāpēja izlīgumu.

Rīgas autotransporta prokuratūrā esošo krimināllietu materiālu analīze

Pētījuma gaitā tika izskatīti 23 krimināllietu (no 2001. līdz 2004. gadam) materiāli, kuras tika izbeigtas sakarā ar likumpārkāpēja un cietušā izlīgumu.

Visas krimināllietas bija ierosinātas pēc KL 260. panta 1. daļas, kas paredz atbildību par ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja pārkāpumu izdarījusi persona, kas vada transportlīdzekli un ja tā rezultātā cietušajam nodarīts viegls miesas bojājums ar veselības traucējumu vai vidēja smaguma miesas bojājums.

Par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu persona var tikt sodīta ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar arestu, vai ar naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām, atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz laiku līdz pieciem gadiem, vai bez tā, respektīvi, šis noziedzīgais nodarījums tiek atzīts par kriminālpārkāpumu un, atbilstoši KL 58. panta 2. daļai, noziedzīgajā nodarījumā vainīgā persona var tikt atbrīvota no kriminālatbildības, bet krimināllietā izbeigta, ja persona ir izlīgusi ar cietušo.

Izlīgšanu attiecīgo lietu kategorijā veicina tāds fakts, ka KL 260. panta 1. daļā paredzēto noziedzīgu nodarījumu var veikt tikai aiz neuzmanības. Parasti starp cietušo un likumpārkāpēju pirms kaitējuma nodarīšanas vai nu ir bijušas labas attiecības (kaitējums tiek nodarīts automašīnas pasažierim), vai vispār nav bijis nekādu attiecību. Tādējādi likum-

³⁶ Paus, K. K. *Victim-Offender mediation in Norway*.//Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work, Leuven University Press, 2000, 302. lpp.

pārkāpējam un cietušajam parasti nav grūti uzsākt savstarpējo komunikāciju. Cietušais parasti apzinās, ka viņam nodarīts kaitējums bez ļauna nolūka, tādēļ izlīgšanas procesa pamatā ir jautājums par nodarītā kaitējuma atlīdzību, proti, naudas summu, kura jāsamaksā cietušajam izlīgšot.

Kā atzina transporta prokuratūras darbinieki, izlīgumu skaits attiecīgajā krimināllietu kategorijā varētu būt lielāks. Ne vienmēr cietušais un likumpārkāpējs spēj vienoties par kompensācijas summu. Praksē ir gadījumi, kad vainīgajam nav līdzekļu, lai kompensētu cietušajam pat ārstēšanās izdevumus, citos gadījumos vainīgais ir gatavs kompensēt visus reālos cietušā zaudējumus un izdevumus, bet cietušais vēlas saņemt papildu kompensāciju kā atlīdzību par piekrišanu krimināllietas izbeigšanai. Ir arī gadījumi, kad izlīgums nenotiek nevis tāpēc, ka puses nevar vienoties par kompensācijas summu, bet tāpēc, ka cietušie negrib izlīgt ar vainīgo³⁷. Ir arī gadījumi, kad cietušie uzskata, ka ir svarīgi, lai vainīgais tiktu notiesāts par izdarīto un ka tādēļ nav vērts ar viņu izlīgt.

Pēc prokuratūras darbinieku aptuvenām aplēsēm, ar izlīgumu tiek izbeigta apmēram puse no krimināllietām, kuras tiek ierosinātas pēc KL 260. panta 1. daļas. Lietu virzītāji parasti neiejaucas izlīgšanā. Krimināllietu materiālos neparādās informācija nedz par izlīgšanas procesu, nedz par kompensācijas apmēru. Kā norādīja prokuratūras darbinieki, atsevišķos gadījumos informācija par saņemtās kompensācijas apmēru nav izdevīga cietušajiem, kuri bez šīs naudas saņem arī kompensāciju no apdrošināšanas sabiedrībām.

Parasti tad, ja cietušais un likumpārkāpējs paziņo lietas virzītājam par izlīgumu, prokurors uz tā pamata pieņem lēmumu par krimināllietas izbeigšanu un personas atbrīvošanu no kriminālatbildības. Tomēr praksē ir arī gadījumi, kad prokurors nesankcionē izlīgumu. Tas mēdz notikt, ja vainojamā persona jau agrāk ir tikusi atbrīvota no kriminālatbildības par citu noziedzīgu nodarījumu.

No izskatītajiem 23 krimināllietu materiāliem tikai divās lietās ir informācija, kas liecina, ka izlīgumu tieši iniciējuši incidenta dalībnieki – apsūdzētais un cietušais. Pārējos gadījumos krimināllietās ir tikai aizpildītās standarta veidlapas – paziņojumi par izlīgumu, tādēļ nav iespējams spriest par izlīgšanas procesu un izlīguma nosacījumiem.

Informācija par izlīgšanas iniciatoru, kas secināma no krimināllietu materiāliem

Ja prokurors uzskata, ka uz izlīguma pamata apsūdzētais/aizdomās turētais var tikt atbrīvots no kriminālatbildības, tiek pieņemts lēmums par krimināllietas izbeigšanu. Attiecīgajā dokumentā prokurors sniedz informāciju par krimināllietas ierosināšanu un izmeklēšanas gaitu, apraksta lietas būtību un min faktus, kas pierāda personas vainu inkriminētajā noziedzīgajā nodarījumā. Lēmuma rezolutīvajā daļā, ņemot vērā personas izlīgumu ar cietušo un citus apstākļus (to, ka nav smagu seku, vainīgā nožēlu par nodarīto, to, ka nav iepriekšēju sodāmību, utt.), tiek noteikts, ka krimināllietā ir izbeigta, bet personai piemērotais drošības līdzeklis – atcelts.

³⁷ Acīmredzot tieši attiecīgajos gadījumos būtu labi, ja vidutājs iesaistītos izlīguma procesā, lai vismaz izskaidrotu pusēm samierināšanās būtību un nozīmi.

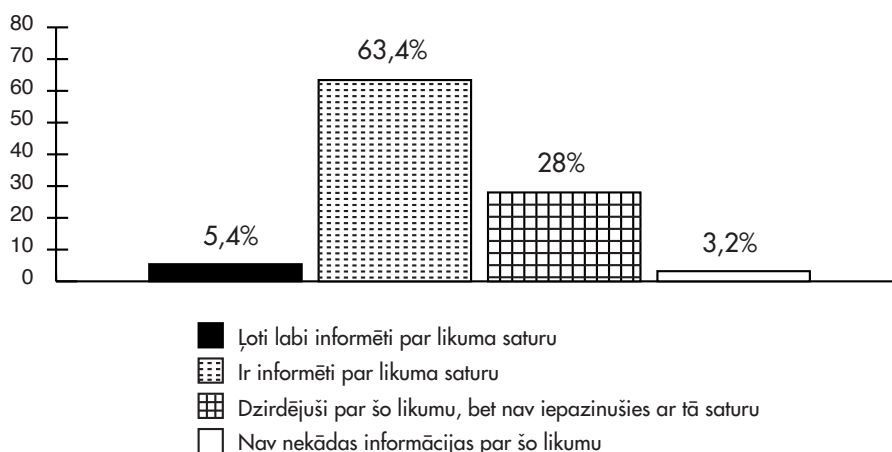
Prokuroru/izziņas izdarītāju aptauja par izlīgumu ar starpnieku

Lai noskaidrotu prokuroru un izziņas izdarītāju viedokļus par izlīguma ar starpnieka palīdzību ieviešanu praksē, 2004. gada pavasarī tika sastādīta un izsūtīta aptaujas anketa. Respondentiem tika piedāvāts atbildēt uz desmit jautājumiem, lai tādējādi viņi paustu savu attieksmi pret izlīgumu ar starpnieka palīdzību.

Kopā tika saņemtas atbildes no 93 cilvēkiem – 68 prokuroriem un 25 rajonu policijas pārvalžu Pirmstiesas izmeklēšanas nodaļu darbiniekiem.

Atbildot uz jautājumu, vai viņi ir informēti par Valsts probācijas dienesta likuma saturu, 64 respondenti atbildēja pozitīvi, savukārt 26 respondenti norādīja, ka ir dzirdējuši par šo likumu, bet nav iepazinušies ar tā saturu, un 3 respondenti norādīja, ka viņiem nav nekādas informācijas par šo likumu.

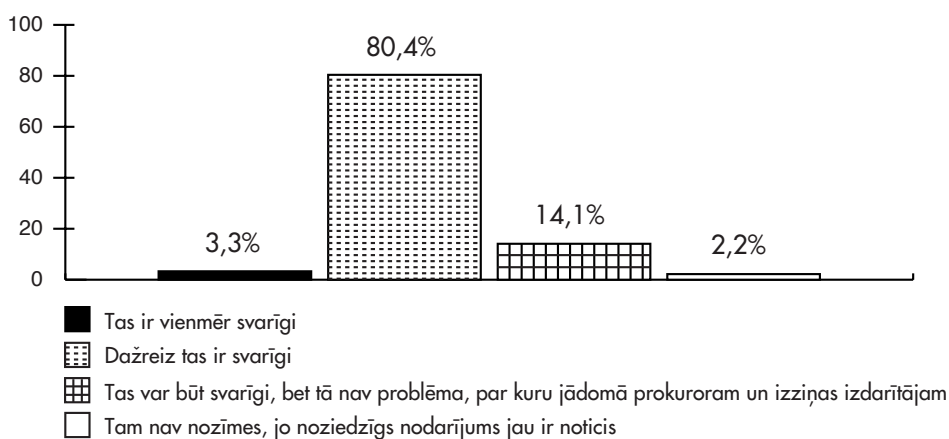
Lietu virzītāju zināšanas par Valsts probācijas dienesta likuma saturu (respondentu pašnovērtējums, %)

92 respondenti norādīja, ka viņu un viņu kolēģu praksē nav bijis gadījumu, kad noticis izlīgums ar starpnieka palīdzību, bet 1 respondents atzina, ka viņa praksē ir bijuši gadījumi, kad noticis izlīgums ar starpnieka palīdzību. Tomēr attiecīgajā anketā nebija norādīts respondenta vārds un uzvārds, tādēļ nav iespējams saņemt papildu informāciju.

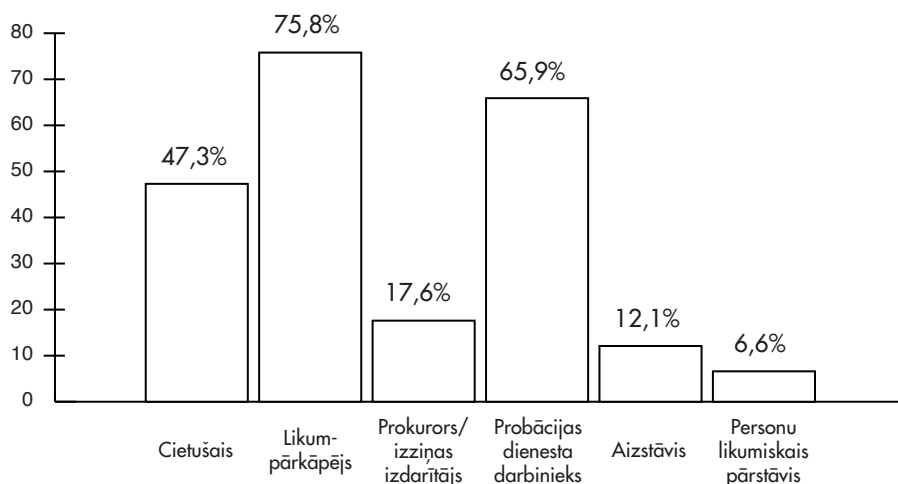
Atbildot uz jautājumu, vai ir svarīgi mēģināt panākt izlīgumu starp cietušo un likumpārkāpēju, 3 respondenti atzina, kas tas vienmēr ir svarīgi, 74 respondenti uzskatīja, ka dažreiz tas ir svarīgi, 13 respondenti norādīja, ka tas varētu būt svarīgi, bet tā nav problēma, par kuru jādomeā prokuroram un izziņas izdarītājam, savukārt 2 respondenti uzskatīja, ka tam nav nozīmes, jo noziedzīgs nodarījums jau ir noticis.

Lietu virzītāju viedokļi par izlīguma nepieciešamību/lietderīgumu kriminālprocesā (%)

Atbildot uz jautājumu, kādai personai būtu jāiniciē starpnieka piedalīšanās izlīguma procesā, katrs respondents tika aicināts atzīmēt visus pieļaujamus variantus. Atbildes saņemtas no 91 respondenta; 43 no viņiem uzskata, ka mediācijas iniciators var būt cietušais, 69 – likumpārkāpējs, 16 – prokurors/izziņas izdarītājs, 60 – probācijas dienesta darbinieks, 11 – aizstāvis, 6 – personu likumiskais pārstāvis.

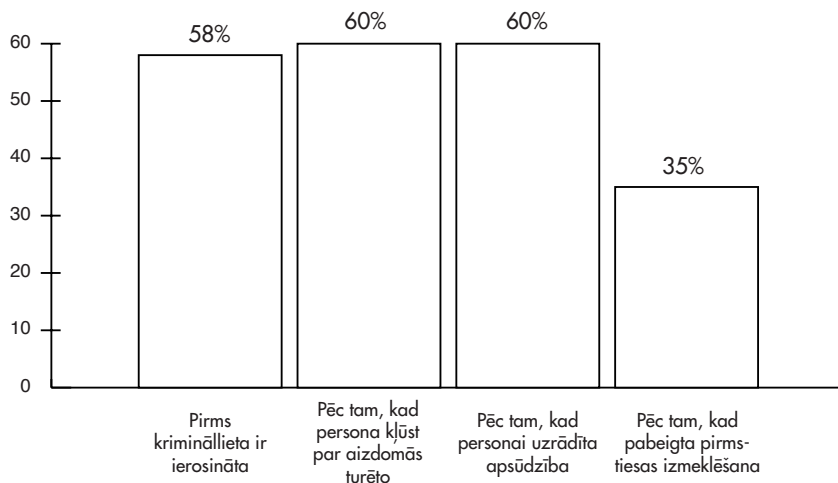
Lietu virzītāju viedokļi par personu, kurai būtu jāiniciē mediācijas process (%)

Uz jautājumu, kad varētu organizēt pārrunas starp personu un cietušo ar starpnieka piedalīšanos, saņemtas atbildes no 91 respondenta. Atbildot uz šo jautājumu, katram respondentam tika piedāvāts atzīmēt visus pieļaujamus variantus. 53 respondenti norādīja, ka, viņuprāt, mediācija ir iespējama, pirms krimināllieta ierosināta, 55 respondenti uzskatīja, ka mediācija var notikt tad, ja krimināllietā parādās aizdomās turētā persona,

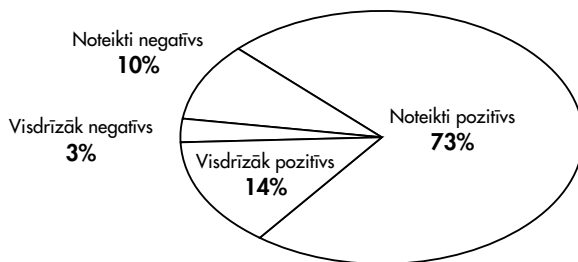
tikpat daudz respondentu atzina, ka mediācija var notikt pēc tam, kad persona saukta pie kriminālatbildības, savukārt 32 respondenti norādīja, ka mediācija ir pieļaujama arī pēc tam, kad pabeigta pirmstiesas izmeklēšana.

Lietu virzītāju viedokļi par to, kad var notikt mediācijas process (%)

Respondentiem tiek piedāvāts paust savu viedokli par likumpārkāpēja un cietušā izlīgumu ar nosacījumiem, proti, vienošanos, atbilstoši kurai likumpārkāpējam jāveic noteiktas darbības, jāatlīdzina nodarītais kaitējums, jāsamaksā noteikta naudas summa, utt. Uz jautājumu atbildēja 91 cilvēks. No tiem 79 respondenti tādu praksi novērtēja pozitīvi, savukārt 12 respondenti to vērtēja negatīvi. Komentējot savas atbildes, lietu virzītāji uzsvēra, ka vienošanās ar nosacījumiem kā izlīguma elements palielina varbūtību, ka cietušais reāli saņems kompensāciju par radīto kaitējumu. Tomēr 3 respondenti pauda bažas par vienošanos ar nosacījumiem, jo, viņuprāt, pastāv iespēja, ka cietušie varēs izmantot situāciju negodīgi, pieprasot no vainīgā nepamatoti lielu naudas summu par izlīgumu, tādējādi faktiski šantažējot vainīgo.

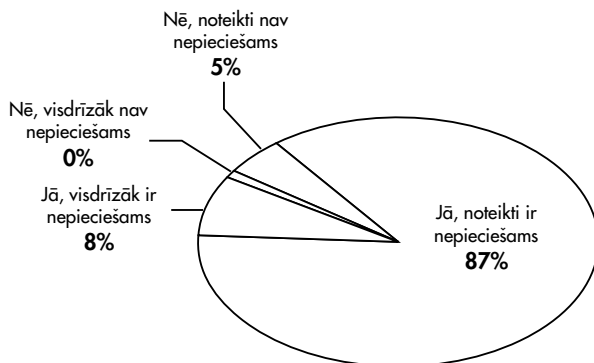
Lietu virzītāju viedokļi par izlīgšanu ar nosacījumiem (%)

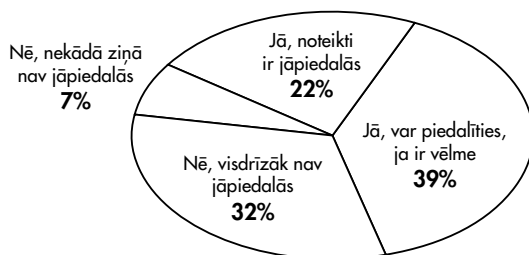
Uz jautājumu par nepieciešamību krimināllietu materiālos atspoguļot faktu, ka starp izlīgušajiem cietušo un likumpārkāpēju ir noslēgts līgums, atbilstoši kuram likumpārkāpējam ir noteiktas saistības, atbildes saņemtas no 83 lietu virzītājiem. Lielākā respondentu daļa uzskata, ka attiecīgā informācija jāatspoguļo krimināllietas materiālos.

Atšķirīgi viedokļi pausti, atbildot uz jautājumu, vai izziņas izdarītājam un prokuroram ir jāpiedalās likumpārkāpēja un cietušā pārrunu gaitā. Uz šo jautājumu atbildējuši 87 lietu virzītāji. 53 no viņiem uzskata, ka lietu virzītājiem vai nu jāpiedalās cietušo un likumpārkāpēju pārrunās, vai arī viņi var piedalīties tikai tad, ja viņiem ir vēlme to darīt.

Lietu virzītāju viedokļi par nepieciešamību krimināllietu materiālos atspoguļot faktu, ka starp cietušo un likumpārkāpēju ir noslēgts līgums ar nosacījumiem (%)

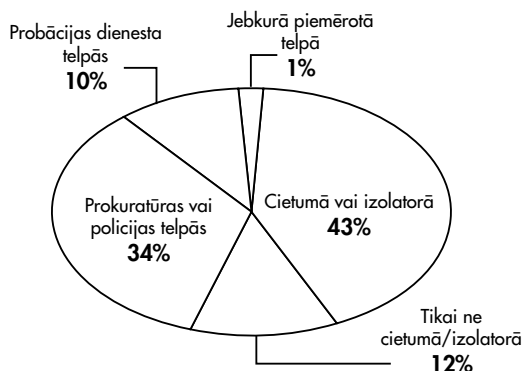

Respondentu viedokļi par nepieciešamību izziņas izdarītājam un prokuroram piedalīties likumpārkāpēja un cietušā pārrunās (%)

74 respondenti pauduši savu viedokli par vietu, kurā jānotiek pārrunām starp cietušo un likumpārkāpēju, ja likumpārkāpējs ir aizturēts vai apcietināts. 32 respondenti uzskata, ka pārrunas var tikt organizētas likumpārkāpēja atrašanās vietā, proti – cietumā vai īslaicīgas aizturēšanas izolatorā, 9 respondenti savukārt norāda, ka pārrunas nedrīkst organizēt ne cietumā, ne aizturēšanas izolatorā, 25 respondenti par piemērotāko vietu norāda policijas vai prokuratūras telpas, 7 – probācijas dienesta telpas, 1 respondents uzskata, ka pārrunas var tikt organizētas jebkurā vietā.

Respondentu viedokļi par vietu, kurā jānotiek pārrunām starp cietušo un likumpārkāpēju, ja likumpārkāpējs ir aizturēts vai apcietināts (%)

Vairāki respondenti, nosūtot savus komentārus par izlīgšanas procesa organizāciju, iespējamajām problēmām un to risinājumiem, norādīja uz jautājumiem, kuriem būtu jāpievērš uzmanība.

Sakarā ar mediācijas būtību, izziņas izdarītāji un prokurori pauduši gan atbalstu, gan arī izteikuši bažas par tās piemērošanu, proti:

- izlīgums ar starpnieku ir visnotaļ atbalstāms process;
- izlīgums ar starpnieku ir nevajadzīgs ieviedums. No prakses zināms – ja vainīgā persona vēlas samierināties ar cietušo, tad to arī izdara bez jebkādiem starpniekiem. Ja nav vēlēšanās, neviens starpnieks nepanāks samierināšanos;
- atsevišķās situācijās mediācija var noderēt;
- izlīgums jāveicina, ieguvēji būs gan cietušie, gan arī paši vainīgie;
- izlīgumā starpnieka līdzdalība nav vajadzīga. Vainīgajam personīgi jāatvainojas cietušajam (vismaz tiesā) un savu iespēju robežās jau līdz tiesai jānovērš radītais kaitējums;
- izlīgšana nedrīkst būt uzspiesta, cietušajam jābūt iespējai izvēlēties, – izlīgt vai neizlīgt;
- izlīgšana ar starpnieka līdzdalību samazinās ierosināto krimināllietu skaitu, tas ir pozitīvi. Izlīgums varētu notikt pirms krimināllietas ierosināšanas, lai nebūtu veltīgi jāiegulda laiks lietā, kura vēlāk tiks izbeigta;
- pēc izlīguma ar starpnieka līdzdalību ieviešanas varētu paaugstināties korupcijas līmenis valstī;
- mediācijai ir nozīme pirms kriminālvajāšanas uzsākšanas;
- izlīgumu varētu izdarīt ne tikai pēc kriminālpārkāpumiem, bet arī pēc mazāk smagiem noziegumiem, bet atsevišķos gadījumos, ņemot vērā cietušā domas, arī pēc smagiem noziegumiem;
- izlīgums ir cietušā interesēs, un tas atslogos tiesībsargājošās iestādes. Tas ir labi. Vēlams tikai, lai starpnieks neizdarītu spiedienu uz cietušo un lai vainīgie nepamatoti netiktu atbrīvoti no atbildības;
- izlīgums ar starpnieku būtu nepieciešams tikai likumos noteiktajos gadījumos, piemēram, ja izdarīts kriminālpārkāpums vai mazāk smags noziegums, t. i., gadījumos, kad iespējams nevirzīt lietu uz tiesu, bet izlemt citādi;
- kamēr izlīgums ar starpnieku netiks regulēts Kriminālprocesā, tam nebūs faktiskas nozīmes;
- katrs gadījums ir individuāls, un visos gadījumos starpnieks nav vajadzīgs;
- mediācijas dēļ pieaugs korupcijas līmenis;
- ja likumpārkāpējs ir apcietināts, tas nozīmē, ka ticis izdarīts smags noziegums vai likumpārkāpums izdarīts iepriekšējā soda izciešanas laikā, un tad izlīgums nebūtu piemērojams;
- nebūtu nepieciešams iesaistīt vēl kādu personu izlīguma procesā, jo tad šis izlīgums varētu izskatīties pēc uzspiesta, nevis pēc labprātīga;

- kad izdarīts noziedzīgs nodarījums, mediācija varētu būt viens no veidiem, kā atrisināt situāciju, bez kriminālprocesuālas iejaukšanās, vai tad, ja jau ierosināta krimināllieta, to izbeigt pirmstiesas izmeklēšanas laikā;
- izlīgumu ar starpnieku vērtēju pozitīvi, jo daudzkārt cietušais ar "vainīgo" nevēlas tikties personīgi.

Vairāki lietu virzītāju komentāri attiecās uz kritērijiem, kādiem būtu jāatbilst starpniekam:

- starpniekiem, kas organizēs mediācijas procesu, jābūt labi apmācītiem;
- starpniekam vajadzētu sniegt paskaidrojumus abām pusēm jo bieži vien tās nesaprot izlīgšanas būtību;
- starpniekam ir ļoti labi jāzina lietas apstākļi, krimināllietas materiāli, un bez vajadzības nedrīkst tos izpaust; jābūt ļoti godīgam un neieinteresētam;
- starpnieks – lieka figūra kriminālprocesā;
- starpnieks šādā procesā ir pilnīgi lieks un traucējošs elements;
- starpnieks varētu iesaistīties tikai pēc procesa virzītāja iniciatīvas, starpniekiem vajadzētu būt personām, kas izglītotas psiholoģijā, jo pretējā gadījumā cietušais var tikt atkārtoti traumēts darbinieka neprofesionalitātes dēļ.

Respondenti norādīja arī uz nepieciešamību sakārtot tiesisko bāzi, kas reglamentē izlīgšanas procesu un tā rezultātus. Tā, piemēram, lietu virzītāji norādīja, ka:

- izlīgums ar starpnieku jādefinē kriminālprocesa kodeksā;
- Krimināllikumā jāparedz izlīgums ar starpnieku;
- izlīgums ar starpnieka līdzdalību jānorobežo no izlīguma, kas paredzēts KL 58. panta 2. daļā;
- jāmaina "probācijas klienta" definīcija.

Lietu virzītāju aptauja par mediācijas piemērošanu kriminālprocesā ir pierādījusi, ka kopumā gan izziņas veicēji, gan prokurori ir gatavi ieviest izlīgšanu ar starpnieka līdzdalību. Lielākā aptaujāto daļa vērtē mediāciju pozitīvi, kaut gan tiek paustas arī bažas par mediācijas iespējamu ļaunprātīgu izmantošanu.

Norādot uz mediācijas pozitīvajiem un negatīvajiem aspektiem, lietu virzītāji pārsvarā raugās uz to vienīgi kā uz pamatu personas atbrīvošanai no kriminālatbildības. Acīmredzot tādu mediācijas uztveri nosacījusi izlīguma definīcija spēkā esošajā KL un KP kodeksā. Kaut gan KP likumprojektā ir noteikts, ka izlīgšana ar cietušo likumā paredzētajos gadījumos var būt pamats krimināllietas izbeigšanai un personas atbrīvošanai no kriminālatbildības, ir svarīgi likumā norādīt uz tiesiskām sekām, ko rada izlīgums ar cietušo, ja nav pamata vai nav lietderīgi atbrīvot likumpārkāpēju no kriminālatbildības. Šajos gadījumos izlīgums varētu būt atzīts par faktu, kas mīkstina personas atbildību, bet, ja izlīgums panākts pēc personas notiesāšanas, tas varētu būt arguments personas nosacītai pirmstermiņa atbrīvošanai no brīvības atņemšanas vai pārbaudes laika saīsināšanai, ja persona bijusi notiesāta nosacīti.

Priekšlikumi un rekomendācijas

Lai radītu labvēlīgu vidi mediācijas (izlīguma ar starpnieku) ieviešanai Latvijas Kriminālprocesā, svarīgi veikt grozījumus un papildinājumus atsevišķos normatīvajos aktos, proti:

- Valsts probācijas dienesta likumā jāparedz, ka par probācijas klientiem var būt arī cilvēki, kas turēti aizdomās par noziedzīgiem nodarījumiem vai ir apsūdzēti noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā;
- jāprecizē Valsts probācijas likuma 13. pantā noteiktais. Pastāvošā panta redakcija nav korekta, jo izlīgumu ar starpnieka palīdzību īsteno vidutājs, nevis probācijas dienests, un vidutājam nav jābūt valsts institūcijas – *probācijas dienesta* – darbiniekam. Probācijas dienesta uzdevumi mediācijas jomā ir labvēlīgas vides radīšana mediācijas ieviešanai Latvijas Kriminālprocesā – mediatoru apmācība, mediācijas vadlīniju izstrāde, pozitīvas pieredzes apkopošana u. tml.
- KP likumā jāparedz iespēja veikt mediāciju (izlīgšanu ar starpnieku) un izlīguma tiesiskās sekas. Likumā jānostiprina šādas normas:
 - o izlīgums ir cietušā un likumpārkāpēja samierināšanās;
 - o izlīgšanas gaitā var piedalīties vidutājs – Valsts probācijas dienesta apmācīts darbinieks;
 - o izlīgšanā iesaistītās puses – cietušais un likumpārkāpējs – var brīvi vienoties par samierināšanās nosacījumiem, nostiprinot tos rakstiskā līgumā;
 - o izlīgšanas fakts mīkstina personas kriminālatbildību, bet gadījumos, ja persona ir pastrādājusi kriminālpārkāpumu vai ne īpaši smagu noziegumu, lietas virzītājs uz izlīguma pamata var pieņemt lēmumu par personas atbrīvošanu no kriminālatbildības un krimināllietas izbeigšanu vai par personas nosacītu atbrīvošanu no kriminālatbildības.
- Krimināllikumā jāparedz, ka:
 - o likumpārkāpēja un cietušā izlīgums var būt pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības un krimināllietas izbeigšanai, ja persona ir pastrādājusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu;
 - o izlīgums ir fakts, kas mīkstina personas atbildību;
 - o izlīgums ir pieļaujams arī tad, kad cietušais ir nepilngadīgs. Šajā gadījumā pārrunās ar likumpārkāpēju piedalās cietušā likumiskie pārstāvji;
 - o ja persona, kas nosacīti atbrīvota no kriminālatbildības, pārbaudes laikā veic jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu, nepilda noteiktos pienākumus, nepilda saistības, kuras uzņēmusies, izlīgstot ar cietušo, tās kriminālvajāšana tiek turpināta.

Lietu virzītājiem, novērtējot izlīguma panākšanu starp cietušo un likumpārkāpēju, kā arī lemjot par turpmākajām procesuālajām darbībām, precīzi jāievēro normatīvajos aktos noteiktais, kā arī kriminālprocesa principi un mērķi, tajā skaitā:

- izlīgums dod pamatu, nevis nosaka pienākumu izbeigt krimināllietu un atbrīvot personu no kriminālatbildības. Lemjot par iespēju izbeigt krimināllietu uz izlīguma pamata, jāvērtē arī likumpārkāpēja personība, kā arī kaitējums, ko sabiedriskām interesēm radījis noziedzīgais nodarījums;
- jāievēro, ka krimināllietas izbeigšana sakarā ar izlīgumu pieļaujama tikai tajos gadījumos, kad krimināllietā ir cietušais – fiziska vai juridiska persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums. Savukārt uz izlīguma pamata nevar būt izbeigta krimināllietā, ja izdarīts noziedzīgs nodarījums pret jurisdikciju, sabiedrisko drošību, pret valsti utt.;
- nav pieļaujama personas atbrīvošana no kriminālatbildības uz izlīguma pamata, ja persona izdarījusi smagu vai sevišķi smagu noziegumu, bet līdz brīdim, kad stāsies spēkā jaunais KP kodekss – arī ja ticis pastrādāts mazāk smags noziegums;
- jāveicina izlīgšanas procesa/mediācijas plašāka piemērošana, tajā skaitā krimināllietās, kas ierosinātas pēc smagu un sevišķi smagu noziegumu izdarīšanas³⁸. Ja personas ir izlīgušas, bet nav pamata krimināllietas izbeigšanai, izlīgums jāvērtē kā fakts, kas mīkstina personas atbildību;
- lietu virzītājiem ciešā kontaktā jāsadarbojas ar probācijas dienesta darbiniekiem, savstarpēji apmainoties ar informāciju par izlīgšanas procedūras uzsākšanas iespējām konkrētās krimināllietās;
- veicinot izlīgšanas/mediācijas piemērošanu kriminālprocesā, jāņem vērā, ka nav pieļaujams, ka persona jebkādā veidā tiek ietekmēta un piespiesta, lai panāktu piekrišanu mediācijas uzsākšanai.

Tiesai, izskatot krimināllietas, kurās tiesājamais izlīdzis ar cietušo, jāvērtē attiecīgais fakts kā atbildību mīkstinošs. Ja personas ir izlīgušas ar nosacījumiem, kuri jāizpilda nākotnē, tiesai ar savu spriedumu jāsekmē nosacījumu izpilde. Piemēram, notiesājot likumpārkāpēju nosacīti, tiesa no 2005. gada 1. janvāra varēs noteikt notiesātajam pienākumu zināmā laikā izpildīt ar cietušo noslēgtā izlīguma nosacījumus.

Probācijas dienestam ir jāizstrādā mediācijas vadlīnijas, paredzot tajās:

- mediācijas pamatprincipus;
- mediācijas norisi;
- mediācijas dalībnieku tiesības un pienākumus;
- izlīgšanas procesa dalībnieku tiesības izmantot jurista palīdzību;
- mediācijas termiņus;
- mediācijas gaitā panākto rezultātu juridisko nostiprināšanu u. c. jautājumus.

Probācijas dienestam jāizstrādā un jāapstiprina prasības, kurām jāatbilst vidutējam izlīgšanas procesā pēc noziedzīga nodarījuma, un kas attiecas uz vidutāja:

³⁸ Izlīgšana un mediācija var notikt pēc gandrīz jebkura noziedzīga nodarījuma. Tomēr ir noziedzīgi nodarījumi, pēc kuru izdarīšanas nav iesākams veikt mediāciju, piemēram, noziegumi, kas apdraud personas dzimumneaizskaramību.

- vecumu,
- izglītību,
- sodāmību,
- kvalifikāciju u. c.

Jāizlemj, vai kriminālprocesā izlīgumus vadīs profesionāli vidutāji, kas strādās uz darba līguma pamata, vai tie tiks nodarbināti uz uzņēmuma līguma pamata, vai arī viņi pildīs mediatora pienākumus, nesāņemot par to atlīdzību.

Atsaucoties uz Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijām, jāizstrādā mediācijas ētiskie noteikumi. Veicot šo darbu, noderēs to Eiropas valstu pieredze, kuras izstrādājušas mediācijas dienesta ētikas kodeksus.

Lai izstrādātu mediācijas vadlīnijas un prasības vidutājam, probācijas dienests var ierosināt starpnozaru darba grupas izveidošanu, iesaistot tās sastāvā tiesību aizsardzības institūciju darbiniekus un nevalstisko organizāciju pārstāvjus.

Jāapspiež un jāizlemj par mediācijas norises vietu. Acīmredzot problēma nepastāv, ja likumpārkāpējam ir piemērots drošības līdzeklis, kas nav saistīts ar personas brīvības ierobežošanu, vai persona izcieš brīvības atņemšanai alternatīvu sodu. Tomēr nav retums, kad likumpārkāpējs atrodas ieslodzījuma vietā. Uzskatu, ka nebūtu pareizi šajos gadījumos organizēt mediāciju atkarībā no likumpārkāpēja atrašanās vietas. Šā jautājuma risināšanā var noderēt citu valstu pieredze, – piemēram, Kanādā šajos gadījumos mediācija notiek tiesu ēkās. Ja tiks lemts mediāciju organizēt ārpus cietuma/izolatora, būtu lietderīgi KP likumā minēt, ka ieslodzīto konvojēšana var notikt arī, lai veiktu mediāciju.

Lai sekmīgi ieviestu mediācijas institūciju kriminālajā justīcijā, probācijas dienestam iesakāms:

- organizēt informatīvas reģionālās tikšanās ar prokuroriem, lai iepazīstinātu viņus ar mediācijas būtību un organizācijas kārtību;
- veidot mediācijas pilotprojektu, izvēloties par mērķa grupu nepilngadīgus likumpārkāpējus.

Valsts probācijas likums noteic, ka probācijas dienesta uzdevums ir sniegt sabiedrībai, cietušajiem un probācijas klientiem informāciju par iespējām īstenot izlīgumu ar starpnieka palīdzību un šā izlīguma mērķiem. Sabiedrības izglītošana un informācijas izplatīšana par mediācijas būtību un nozīmi ir ļoti svarīgs un atbildīgs darbs valstī, kur attiecīga prakse nav zināma. Tajā pašā laikā ir skaidrs, ka probācijas dienests nav spējīgs katram Latvijas iedzīvotājam paziņot par mediācijas pastāvēšanu Latvijas kriminālprocesā. Piemēram, Norvēģijā, kur mediācijas pirmsākumi meklējami jau 20. gadsimta 70. gadu beigās, iedzīvotājiem pārsvarā nav pazīstams mediācijas dienests un tā funkcijas. To pašu var teikt arī par procesa virzītāju un policijas darbinieku zināšanu līmeni jautājumos, kas saistīti ar mediācijas pakalpojumu izmantošanu; par spilgtu piemēru var kalpot tas, ka Policijas akadēmijas studentu mācību plānā tikai divas lappuses veltītas mediācijas jautājumiem³⁹.

Acīmredzot, lai informētu plašu sabiedrību un tiesību aizsardzības sistēmas darbiniekus par mediācijas būtību, var tikt izmantoti dažādi līdzekļi un paņēmieni. Piemēram, pozitīvu rezultātu var dot:

³⁹ Paus, K. K. *Victim-Offender Mediation in Norway*.//Victim-Offender Mediation in Europe. Making restorative justice work. Leuven University Press, 2000, 290. lpp.

- informatīvas vēstules par mediācijas būtību un kārtību nosūtīšana izziņas izdarītājiem un prokuroriem. Attiecīgas vēstules apjoms varētu būt 2 līdz 3 lappuses, un to varētu izplatīt ar Ģenerālprokuratūras un Valsts policijas starpniecību;
- informatīva bukleta (2–4 lappuses) par mediācijas būtību sagatavošana un izdošana, kur ar vienkāršiem, ikvienam saprotamiem vārdiem būtu izskaidrota mediācijas ideja un kārtība;
- satikšanās ar juridisko augstskolu pārstāvjiem, kuri ir atbildīgi par studiju programmu un studiju procesa organizēšanu, mudinot viņus papildināt studiju programmas, lai augstskolu studenti varētu saņemt informāciju par mediācijas būtību, nozīmi, organizēšanas kārtību un tiesiskajām sekām.

Pielikumi

1. pielikums Paziņojums par izlīgumu

PAZIŅOJUMS PAR IZLĪGUMU

_____ . g. _____
(pilsēta, rajons)

Es, _____ ,
(vārds, uzvārds)

Personas kods □□□□□□-□□□□□□

(dzīves vieta)

kuram ar kriminālpārkāpumu nodarīts kaitējums (cietušā likumiskais pārstāvis) un

(vārds, uzvārds)

Personas kods □□□□□□-□□□□□□

(dzīves vieta)

šā kriminālpārkāpuma izdarītājs, paziņojam izziņas izdarītājam, prokuroram par to, ka esam izlīguši; cietušajam pret kriminālpārkāpuma izdarītāju nekādu pretenziju nav.

Izlīguši esam pilnīgi brīvprātīgi, tāpēc neiebilstam pret procesa izbeigšanu par nodarījumu, kas paredzēts KL _____ pantā.

Mums ir izskaidrots, ka, ja mūsu lūgums saskaņā ar KL 58. panta 2. daļas un KPK 5.3 panta 2. punktu tiks apmierināts, lēmums par atbrīvošanu no kriminālatbildības ir galīgs, un ne cietušais, ne kriminālpārkāpuma izdarītājs to apstrīdēt nevar.

Šo paziņojumu izziņas izdarītāja, prokurora klātbūtnē parakstīja:

Paraksti: _____
(cietušais, cietušā likumiskais pārstāvis)

(kriminālpārkāpuma izdarītājs)

Paziņojumu par izlīgumu, kas izziņas izdarītāja, prokurora klātbūtnē parakstīts, pieņēma izziņas izdarītājs, prokurors

(amats, vārds, uzvārds)

Paraksts _____

2. pielikums

Apsūdzētā un cietušā izlīgums krimināllietā Nr.1520031103

IZLĪGUMS

Rīgā, divi tūkstoši ceturtnā gada septiņpadsmitajā martā (17.03.2004).

J. B., p.k. □□□□□□-□□□□□□, Latvijas Republikas pastāvīgais iedzīvotājs, dzīvojošs Rīgā, _____ ielā _____, dz. _____, kā apsūdzētais krimināllietā Nr. 1520031103 pēc Latvijas Republikas Krimināllikuma 260. panta 3. daļas un 262. panta, no vienas puses, un I. R., p.k. □□□□□□-□□□□□□, Latvijas Republikas pastāvīgais iedzīvotājs, dzīvojošs Rīgā, _____ ielā _____, dz. _____, kā cietušai krimināllietā Nr. 15200311043 J. B. apsūdzībā pēc Latvijas Republikas Krimināllikuma 260. panta 3. daļas un 262. panta, no otras puses, bez viltus, maldības vai spaidiem vienojas un noslēdz šo līgumu par sekojošo:

1. J. B. izmaksā I. R. Ls 1500 (viens tūkstotis pieci simti latu) kā kompensāciju par 2003. gada 29. aprīli ceļu satiksmes negadījumā nodarīto kaitējumu, par krimināllietā norādītajiem miesas bojājumiem, kas bīstami dzīvībai: galvas sasitums – ar pakauša kaula lūzumu pa labi no viduslīnijas, ar galvas smadzeņu sasitumu, ar ādas nobrāzumu un sistu brūci paura rajonā; kreisās plaukstas sasitums ar V delnas kaula lūzumu, kreisā apakšstilba abu kaulu vaļēju lūzumu.
2. J. B. atzīst sevi par vainīgu ceļu satiksmes negadījuma izraisīšanā, kas notika 2003. gada 29. aprīlī Rīgā, Brīvības un Lāčplēša ielas krustojumā.
3. Norādīto kompensāciju J. B. izmaksā I. R. pirms šā līguma parakstīšanas 2004. gada 17. martā.
4. I. R. pieņem J. B. izmaksāto kompensāciju un turpmāk neizvirza nekādas pretenzijas kā cietušais krimināllietas Nr. 1520031103 ietvaros J. B. apsūdzībā pēc Latvijas Republikas Krimināllikuma 260. panta 1. daļas un 262. panta.
5. I. R. atzīst, ka viņam nav nekādu pretenziju pret J. B.
6. Līgumslēdzēju pušu paraksti uz šā līguma apliecina līgumslēdzēju pušu pilnīgu un galīgu vienošanos par zaudējumiem, kas I. R. nodarīti par veselības satricinājumu.
7. Līgums sastādīts latviešu valodā trīs eksemplāros, no kuriem viens eksemplārs izsniedzams I. R., otrs eksemplārs – J. B., bet trešais eksemplārs iesniedzams Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā.
8. Šā līguma eksemplāru Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā iesniedz J. B.

Paraksts _____

Paraksts _____

3. pielikums

Grozījumu projekts par izmaiņām normatīvajos aktos

Probācijas dienests var piedāvāt Tieslietu ministrijai vērsties Saeimā ar priekšlikumiem izdarīt grozījumus turpmāk minētajos normatīvajos aktos:

Krimināllikumā

1. Papildināt 47. panta 1. daļu ar 11. punktu šādā redakcijā:

11) persona ir izlīgusi ar cietušo.

2. Izteikt 55. panta 9. daļu šādā redakcijā:

Ja nosacīti notiesātais bez attaisnojoša iemesla nepilda tiesas uzliktos pienākumus, atkārtoti izdara administratīvos pārkāpumus, par ko viņam uzlikti administratīvie sodi, vai nepilda saistības, kuras viņš uzņēmas, izlīgstot ar cietušo, tiesa pēc Valsts probācijas dienesta var pieņemt lēmumu par spriedumā noteiktā soda izpildīšanu notiesātajam vai par pārbaudes termiņa pagarināšanu uz vienu gadu.

3. Izteikt 58. panta 2. daļu šādā redakcijā:

(2) Personu, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, var atbrīvot no kriminālatbildības, ja ir izlīgums ar cietušo vai viņa likumisko pārstāvi. Ja cietušais ir nepilngadīgs, izlīgšanas procesā viņa interesēs rīkojas likumiskais pārstāvis.

4. Izteikt 58.¹ panta 5. daļu šādā redakcijā:

(5) Ja persona, kura nosacīti atbrīvota no kriminālatbildības, pārbaudes laikā izdara jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu, neizpilda uzliktos pienākumus, nepilda saistības, kuras viņa uzņēmas, izlīgstot ar cietušo, tās kriminālvajāšana tiek turpināta.

Valsts probācijas dienesta likumā

1. Izteikt 1. panta 6. punktu šādā redakcijā:

6) probācijas klients – persona, kas turēta aizdomās par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu vai ir apsūdzēta noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā un kas izcieš sodu brīvības atņemšanas iestādē vai ir atbrīvota no brīvības atņemšanas iestādes pēc soda izciešanas un noslēgusi vienošanos ar Valsts probācijas dienestu par postpenitenciārās palīdzības saņemšanu, kā arī persona, kas nosacīti atbrīvota no kriminālatbildības, nosacīti notiesāta vai nosacīti pirms termiņa atbrīvota no pamatsoda, ja tai noteikti likumā paredzētie pienākumi;

4. pielikums

Izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju Kanādā

(© Andrejs Bērziņš. Alternatīvie sodi⁴⁰)

Mediācija – likumpārkāpēja izlīgums ar cietušo, izmantojot vidutāja starpniecību.

- 1. stadija** – Noziedzīgs nodarījums.
Uz mediāciju novirza policija.
Rezultāts: netiek uzsākta kriminālvajāšana.
- 2. stadija** – Lēmums par kriminālvajāšanas uzsākšanu.
Uz mediāciju novirza prokurors.
Rezultāts:
A – lēmums par kriminālvajāšanas izbeigšanu.
B – kriminālvajāšana tiek turpināta, bet izlīgums var tikt atzīts par atbildību mīkstinošu apstākli soda piemērošanā.
- 3. stadija** – Iztiesāšana.
Uz mediāciju novirza tiesa.
Rezultāts: vienošanās par iespējamo sodu.
- 4. stadija** – Soda piemērošana.
Uz mediāciju novirza probācijas dienests.
Rezultāts:
A – noteikums pie nosacītas notiesāšanas (likumpārkāpējs un cietušais piekrīt tikties).
B – brīvprātīga.

Izlīguma jeb mediācijas mērķi:

- nodrošināt iespēju vidutāja uzraudzībā cietušajam tikties ar likumpārkāpēju. Piemēram, cietušais varētu saņemt atbildes uz jautājumiem, likumpārkāpējs apzinātos, kādas sekas viņa rīcība atstājusi uz cietušo, u. tml. Šis process palīdzētu mazināt notikušā ļaunumu (“atjaunotā taisnīguma ideja”);
- ļaut pilnībā izvairīties no tiesvedības stadijas vai ieteikt piemērotāko sodu vai daļu no soda. Tas palīdzētu ātrāk atrisināt lietu, kas savukārt izmaksātu lētāk un mazinātu tiesu noslogotību.

Izlīguma jeb mediācijas principi:

- abiem – cietušajam un likumpārkāpējam – jāpiekrīt mediācijas procesam, un tai jānotiek sabiedrības interesēs;
- izlīgums jeb mediācija var notikt dažādās kriminālprocesa stadijās, un, ja mediācija ir efektīva, tai var būt dažādi rezultāti;
- tas, vai mediācija ir piemērojama attiecīgajā lietā, vai to var izmantot noteiktā kriminālprocesa stadijā, atkarīgs no noziedzīga nodarījuma rakstura, smaguma un paša likumpārkāpēja.

⁴⁰ Sk. <http://www.sodi.lv/index.php?id=234&sadala=103>

Kriminālpārkāpumi – mediācija piemērota 1., 2., 3. un 4. stadijā.

Smagi noziegumi – mediācija piemērota 3. un 4. stadijā.

Sevišķi smagi noziegumi – mediācija varētu būt piemērota tikai 4. stadijā.

Atkarībā no tā, kuras iestādes pārziņā atrodas konkrētā lieta, to uz mediāciju var nosūtīt vai nu policija vai prokurors, vai tiesnesis, vai probācijas dienests.

Ja mediācija notiek 1. un 2. stadijā, tad, lai aizsargātu likumpārkāpēja tiesības, nekas no teiktā nevar tikt izmantots pret viņu, ja lietu nolemj tālāk virzīt uz tiesu.

5. pielikums

Priekšlikumi par izlīguma tiesību institūta formulējumu jaunajā Kriminālprocesa likumā

536. pants. Izlīguma īstenošana un tiesiskās sekas

- (1) Izlīgums starp cietušo un personu brīvi īstenojams visās kriminālprocesa stadijās.
- (2) Ja ir ierosināta izlīgšanas procedūra ar starpnieku (mediācija), to īsteno Valsts probācijas dienesta apmācīts starpnieks.
- (3) Cietušā un personas izlīgšana likumā paredzētajos gadījumos var būt par pamatu krimināllietas izbeigšanai un personas atbrīvošanai no kriminālatbildības.
- (4) Ja lietu virzītājs neatzīst par iespējamu krimināllietas izbeigšanu uz izlīguma pamata, izlīguma fakts tiek vērtēts kā apstāklis, kas mīkstina kriminālatbildību.

537. Paziņojums par cietušā un personas izlīgumu

- (1) Paziņojums par izlīgumu iesniedzams rakstveidā. Paziņojumā par izlīgumu jābūt norādītam, ka tas noslēgts labprātīgi un ka puses saprot izlīguma sekas, kā arī jābūt atspoguļotiem personu samierināšanās nosacījumiem un personu pienākumiem. Paziņojumu par izlīgumu pievieno lietai.
- (2) Ja cietušais un apsūdzētais par izlīgumu paziņo mutvārdos tiesas sēdes laikā, par izlīgumu izdara ierakstu tiesas sēdes protokolā un to paraksta cietušais un apsūdzētais.
- (3) Pirms izlīguma parakstīšanas vai pēc rakstveida izlīguma saņemšanas tiesa pārliedz, vai tas noslēgts labprātīgi un vai cietušais saprot izlīguma sekas.

Literatūra

1. Bērziņš, A. *Izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju Kanādā*. www.sodi.lv
2. Community Justice. *Concept and Strategies*, by American Probation and Parole Association. Lexington, 1998.
3. Kalmthout, Anton M., van, Roberts, J., Vinding, S. *Probation and Probation Services in the EU Accession Countries*. Wolf Legal Publisher, 2003.
4. Krimināllikums.
5. Kriminālprocesa likuma projekts.
6. Petterson, G. *Restorative Justice and the Role of the Prosecutor. Mediation as an Alternative to Punishment* (summary). http://www.spj.cz/cep2003/gordon_aj.doc
7. Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice.
<https://wcm.coe.int/ViewDoc.jsp?id=704801&Lang=en> (tulkojums latviešu valodā – [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm))
8. Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Mediation in Penal Matters.
<https://wcm.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059&Lang=en> (tulkojums latviešu valodā – [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(99\)19.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(99)19.htm))
9. Sergis, P. *Par vienkāršotām kriminālprocesuālajām formām*. "Jurista Vārds", 17.06.2003; 01.07.2003.
10. Strada, K. *Par vienošanos kriminālprocesuālajā likumdošanā*. "Jurista Vārds", 10.04.2001., 24.04.2001.
11. Valsts probācijas dienesta likums (spēkā no 01.01.2004.)
12. Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. Leuven University Press, 2000.
13. Victim-Offender Mediation, prepared by Christopher Bright.
http://www.restorativejustice.org/rj3/Introduction-Definition/Tutorial/Victim_offender_mediation.htm

Sagatavota iespiešanai SIA "Nordik". Reģ. apl. Nr. 2-0792.
Adrese – Daugavgrīvas ielā 36-9, Rīgā, LV-1048, tālr. 7602672.